Eesti keele

Lause-õpetus.

Eesti keele grammatika teine jagu.

Kirjutanud

Dr. K. A. Hermann.

Syntaxis linguae Estonicae.

Синтаксисъ Эстскаго языка.

Syntax der Estnischen Sprache.

Jurjewis.

Trükitud kirjutaja kulu- ja kirjadega.

1896.

Eesti keele

Lause-õpetus.

Eesti keele grammatika teine jagu.

Kirjutanud

Dr. K. A. Hermann.

Syntaxis linguae Estonicae. Синтаксисъ Эстскаго языка.
Syntax der Estnischen Sprache.

Jurjewis.

Trükitud kirjutaja kulu- ja kirjadega.

1896.

Дозволено цензурою, — Юрьевъ, 26 октября 1896 г.
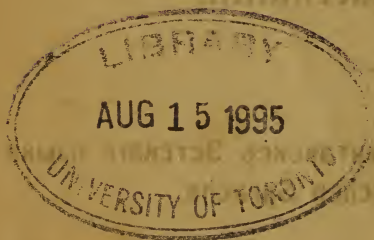
Eeskõne.

Aastal 1884 ilmus minu sulest Eesti keele grammatik hääle- ja sõna-õpetusena, kuna lause-õpetus seni ajani ilmumata jäi. Et Eesti keeles eneses tänini pääle paari lühikese katse lause-õpetust sugugi ei olnud, siis püüab ees olew raamat seda puudust parandada, on siis esimene sarnane töö keele enese waimus. Otse imeline asi on, et Eesti keele grammatik Eesti keeles eneses aastal 1884 ja lause-õpetus 1896 esimest kord on ilmunud, kuna Saksa keeles Eesti keelele grammatikaid juba 1637-st saadik on wälja tulnud ja lause-õpetusi 1694-st saadik. Nõnda ilmus nimelt Stahl'i grammatik 1637, Göseken'i oma 1660, Hornung'i 1694, Gutsleff'i ja Thor Helle 1732, Hupel'i 1782, Ahrens'i 1843 ja uues kirjawiisis 1853 ning Wiedemann'i oma 1865. Kuid Eesti keele iseäraldused on endistes saksa-keelistes lause-õpetustes liig wähe tähele pandud, ka Ahrens'i ja Wiedemann'igi omades. Seda näeb igaüks, kes ees olewa töö endistega kõrwu paneb.

Töö eesmärk on kahekordne. Ta peab 1) iseõppijatele näitama, kuda Eesti keelt õigel teaduslikul wiisil kirjutada tuleb ja 2) ka kooliõpetusele Eesti keele õppimises ja õpetamises abiks olema. Ehk raamat küll suur ei ole, siisgi on lause-õpetus õige täieliselt sees, wõib siis ka teaduslisele

uurimisele põhjaks olla. Kooliõpetuses antagu õppijatele iga §-i näituste waral üles ise lauseid sünnitada; ka lastagu wõimalikult rohkesti terwel õppimise ajal jutu-lauseid küsk-, soow- ja käsk-lauseteks muuta, et üksikute lause-tõugude wahe õppijatele selge oleks.

Soowin, et ka see töö Eesti keele ilu ja tuuma Eesti rahwa seas tõendaks ja näitaks.

Dr. K. A. H.

Sügiskuul 1896.

Juhataja.

Lihtlause (§ 1—183). Dictum simplex.

Määrus (§ 57—106). Attributum.

Määratus (§ 107—172). Definitio adverbialis.

Lisandus (§ 173—181). Appositio.

Liitlause (§ 184—213). Dictum compositum.

Lihtlause.

(Dictum simplex. Простое предложеніе. Einfacher Satz.)

Lihtlauseks nimetame niisugust ütlust, milles iseäralisi lisalauseid olemas ei ole, waid mis enamasti ühe wõi mitmekordse aluse kohta on sünnitatud.

Lause loomust.

§ 1. Inimene on mõistlik olemus, selle pärast wõib ta mõtelda iga asja üle, mis maailmas on. Mõte on inimese mõistuse sisemine arwamine asjade ehk olewuste kohta. Et teine inimene mõtte teada saaks, peab mõtleja seda sõnade abil ütlema ehk midagi lausuma. Sõnade abil awaldatud mõte on siis ütlus ehk lause.

Thäendus. Nimi lause sünnib sõnast lausuma. Sellel sõnal on kaks tähendust: 1) midagi sõnade läbi ütlema ja 2) nõiduse sõnu tegema. Wiimase tähendusega ei ole meil siin midagi tegemist, aga küll esimese tähendusega. Kui keegi sugugi ei kõnele, siis üteldakse: ta ei lausu musta ega walget. Sellest lausumisest on siin kõne.

§ 2. Igal ütlusel ehk lausel, kui tal täis mõte sees, peab kolm osa olema, need on: 1) alus (subjectum), 2) köide (copula) ja 3) üteldus (praedicatum). Alus on lauses see osa, mis ütluse mõtte põhjuseks on ja millest midagi ütelda tuleb, üteldus on see osa, mis alusest äraüteldud on, ja köide on see, mis alust ja üteldust ühte teisega ühendab; näituseks:

inimene on olemus; mees on tugew; naene on jumekas; laps on wäeti; päike on hiilgaw. Neis lausetes on sõnad „inimene, mees, naene, laps, päike“ alused, sõnad „olemus, tugew, jumekas, wäeti, hiilgaw“ ütelduse, ja wäike sõna „on“ on köide.

Tähendus. Sõnad „ütlus“ ja „ütelduse“ on terawasti üks teisest lahutada, sest ütlus tähendab terwet lauset, kuna ütelduse üks osa lausest on; ütelduse on siis ainult üks osa ütlusest ehk sõnade läbi üteldud mõttest.

§ 3. Ilma aluse-, ütelduse- ja köiteta ei ole wõimalik ühtegi lauset sünnitada.

Alus wõib olla nime-, omaduse-, ase-, arwu- ning aja-sõna, aga ei millalgi määra-, side-, ees- ja taga- ega hüüd-sõna.

Ütelduse wõib olla nime-, omaduse-, ase-, arwu-, aja- ja määra-sõna, üksnes mitte side-, ees- ja taga- ega hüüd-sõna.

Köide wõib olla üks abi-ajasõna — kõige rohkem pöördeb sõnast „olema,“ nõnda siis nimelt jaatawas kõnes sõnad „olen, oled, oleme, olete, on, olin, olid, oli, olime, olite, oliwad, olin olnud, oled olnud, oleme olnud, olete olnud, on olnud, olid olnud, oli olnud, olime olnud, olite olnud, oliwad olnud, ja eitawas kõnes sõnad „ei ole, ei olnud, ei ole olnud, ei olla“ jne.

Tähendus 1. Ka mõned teised sõnad wõiwad köiteks arwatud olla, nagu sõnad „saama, wõima, tulema, katsuma, püüdma“ jne., näituseks: „Naaber saab minema. Hobune wõib joosta. Töö tuleb teha. Toibuja katsub käia. Usin püüab õppida.“ Neis näitustes arwatakse sõnad „naaber, töö, toibuja, usin“ alusteks, kuna sõnad „saab, tuleb, katsub, wõib, püüab“ mõne keelemehe poolest köideteks ja sõnad „minema, teha, käia, õppida“ ütelduseteks loetakse.

Tähendus 2. Mitmel alusel ja ütelduse wõib üks ainus köide olla, näituseks: Taewas on sinine, päike särаw. Sulane wõib künda, tüdruk äestada. Orjast saab osajagaja, perepojast palgaline (wana-sõna). Neis lausetes on sõnad „on, wõib, saab“ köited, mis ikka kahe aluse ja ütelduse kohta käiwad.

Lause tõugudest.

§ 4. Iga lauset on wõimalik neljal wiisil ütelda, ja selle järele tuleb lauseid nimetada, need on nimelt: 1) jutu-

lauſed, 2) küſt=lauſed, 3) ſoow=lauſed ja 4) käſk=lauſed.

1. Jutu=lauſetes ei ole muud kui lihtlabane teatamine ehk jutustamine, näituſeks:

Inimene on waim. Hobune on tugew. See on õige. Linnud laulawad. Puid on palju.

Iga jutu=lauſe järel ſeiſab punkt ehk täpp (.).

2. Küſt=lauſetes on alati järelepärimine ehk küſimine sees, mil enamasti küſiwate ſõnade „kas, kuda, kus, kui" jne. abil ſünnib, näituſeks:

Kas inimene on waim? Kas hobune on tugew? Kuda on ſee õige? Kus laulawad linnud? Kui palju on puid?

Iga küſt=lauſe järel ſeiſab küſimiſe=märk (?).

3. Soow=lauſetes on alati ihaldus ehk ſoow sees, mille järel ütleja igatſeb, näituſeks:

Oleks inimene waim! Oh, oleks hobune tugew! Oh, peaks ſee õige olema! Oh, kui linnud laulakſiwad! Oleks ometigi puid palju!

Iga ſoow=lauſe järel ſeiſab õhkamiſe=märk (!).

4. Käſk=lauſes on alati käskiwa kõne läbi awaldatud tahtmine ehk käſk sees, näituſeks:

Inimene, ole uſin! Hobune olgu tugew! Olgu ſee õige! Laulge, linnud! Olgu puid palju!

Kui käſk teiſes pöördes ainſuſes wõi mitmuſes on awaldatud, ſiis tuleb ſee, kellele käſk antakſe, ikka komma läbi käſu ajaſõnaſt lahutada, nagu ülemal näitustes: Inimene, ole uſin! Laulge, linnud! Poiſid, jookskem! Mehed, hüpake!

Iga käſklauſe järel ſeiſab õhkamiſe=märk (!).

Alus.

(Subjectum. Подлежащее. Subject.)

Alus nimesõna.

§ 5. Kui aluseks nimesõna on, siis on see kas nimetawas wõi osastawas käändes ainsuses wõi mitmuses.

On alus nimetawas, siis on ta täis, on ta osastawas, siis on ta osane.

Näitused:

täis alus:	osane alus:
Puusepad on meistrid.	Puuseppasid on meistrid.
Mõisnikud on herrad.	Mõisnikkusid on herrad.
Rättsepad on käsitöölised.	Rättseppasid on käsitöölisi
Põllumehed on perepidajad.	Põllumehi on perepidajaid
Mehed on suured.	Mehi on suuri.
Naesed on usinad.	Naisi on usinaid.
Inimene on õel.	Inimesi on õelaid.
Kurjus wäheneb.	Kurjust wäheneb.
Rohi haljendab.	Rohtu haljendab.
Leib jätkub.	Leiba jätkub.
Wesi jookseb.	Wett jookseb.
Mehed ei riidle.	Mehi ei riidle.
Linnud ei rooma.	Lindusid ei rooma.
Puud ei murdu.	Puid ei murdu.

Nagu neist näitustest näha ja ära tunda, tuleb täis alu ikka siis tarwitada, kui tuntud isikud wõi asjad kõne all oı

§ 6. Osane alus nõuab ka mitmuses ainsuse ajasõna ütelduft, kuna täis-alus alati ka mitmuses mitmust nõua Näitused:

Inimesed kõnniwad.	Inimesi kõnnib.
Hobused jooksewad.	Hobuseid jookseb.
Linnud lendawad.	Lindusid lendab.
Puud haljendawad.	Puid haljendab.

Lilled õitsewad.	Lillesid õitseb.
Orased lokkawad.	Oraseid lokkab.
Kurjad langewad.	Kurje langeb.
Õiged hõiskawad.	Õigeid hõiskab.
Haiged oigawad.	Haigeid oigab.

Tähendus. Osane alus tuleb üksnes oluliste ajasõnadega ühendada, kuna sihilised ajasõnad ikka täit alust nõuawad. Oluliste ajasõnadega ütelustes on enamasti määrasõnad ja määrasõnased kõnekäänud (waata: määratused) tarwitatawad. Näitused: Otre jäi järele. Wenesse tuli wett. Toas on wingu. Siit käib tuult sisse. Ninast jookseb werd. Poolikuid päid oli hulgas. Kas kuuldub uudist? Kas tuleb weel poissa? Kas sajab werd ja kiwa? Tiiki kaswab lima ja sammalt. Suure wihmaga läheb linu takule. Wahel on riidu ka olnud. Kõrtsis on ikka inimesi. Werd kargas suud silmad täis.

§ 7. Eitawates lausetes, milles „ei ole" köiteks on, tarwitatakse alust kõige sagedamini osastawas käändes. Näitused:

Ei ole aega. Ei ole leiba. Ei ole söökı. Ei ole mõistust. Ei ole rikkust. Ei ole raha. Ei ole wilja.

Tähendus. Kui alus asesõna on, siis on ka eitawas lauses nii hästi alus kui ka ütelduś enamasti nimetawad käänded, näituseks: Mina ei ole koolilaps. Sina ei ole wäike. Teie ei ole kingsepad. See ei ole tõsi. Need ei ole töölised. Teised ei ole algajad. — Aga ka siin tuleb küllalt osast alust ette, näituseks: Mind ei ole. Sind ei kuuldu. Teda ei ole. Neid ei käi.

§ 8. Kõigis lausetes, mille ütelduś määramata arwu nimetab, on alus ka osastawas käändes. Määramata arwu ütlemiseks on sõnu tarwis, nagu „hulk, kogu, kubu, wakk, toop, tünder, kimp" jne. Näitused:

Puid on hulk. Inimesi oli kogu. Hagu on kubu. Kartohwlid on wakk. Wett on toop. Heeringaid oli tünder. Lillesid oli kimp.

Tähendus. Kui alus ühte osa asjast ütleb, siis wõib ta nii hästi jaatawas kui eitawas kõnes ikka osastawas seista. Sellel puhul on ka sõna „olema" ütelduseks. Näitused:

Rooga on.	Rooga ei ole.
Leiba on.	Leiba ei ole.

Wilja on.	Wilja ei ole.
Saia oli.	Saia ei olnud.
Marju oli.	Marju ei olnud.
Suhkurt oli.	Suhkurt ei olnud.

Alus omaduse-sõna.

§ 9. Kui aluseks omaduse-sõna on, siis wõib seda kas ainsuse wõi mitmuse nimetawas wõi osastawas tarwitada. Näituseb:

Haige on kurw.	Haigeid on kurwe.
Terwe on rõõmus.	Terweid on rõõmsad.
Õiglased on truud.	Õiglasi on truid.
Usinad õpiwad.	Usinaid õpib.
Laisad wedelewad.	Laisku wedeleb.

Nagu need näitused selgeks teewad, wõib omaduse-sõna ükski siis aluseks olla, kui ta nimesõna asemel on, s. o. kui ta ise nimesõnaks on saanud.

Alus asesõna.

§ 10. Kui asesõna alusena tarwitatakse, siis sünnib see ka kas nimetawas wõi osastawas käändes — kõige rohkem küll nimetawas. Näitused:

Mina olen terwe. Sina oled haige. Tema on suur. Meie oleme tugewad. Teie olete tublid. Nemad on sõbrad.— Mõni on tark. Keegi on rikas. Paljud jalutawad. Mitmed jutustawad. See seisab. Too kõnnib. Teine töötab. — Ma käin. Sa käid. Ta käib. Me käime. Te käite. Nad käiwad. — Mõnda on siin. Keegi ei ütle.

Alus arwusõna.

§ 11. Kui arwusõna aluseks tarwitatakse, wõib see niisama nimetawas ja osastawas olla, nagu nime- ja omaduse-sõna. Näitused:

Üks tuleb. Kaks kõnelewad. Kolm sõnelewad. Neli seisawad. Wiis magawad. — Kümneid langeb. Sadasid kukub. Tuhandeid tõuseb.— Esimene jutustab. Teine

kuulab. Kolmas imestab. Neljas magab. Viies naerab. Kuuendad waatawad. Seitsmendad seisawad. Kaheksandad on kurwad. Üheksandad on rõõmsad. Kümnes on ligi. Üksteistkümnes on kaugel.

Tähendus. Arwusõnad wõiwad ajasõna ütelduse ka ainsuses päriba, näituseks: Kaks kõneleb. Kolm sõneleb. Neli seisab jne. — See on üsna loomulik ja alguline, sest arwusõnad nõuawad eneste järele nimesõna ikka ainsuse osastawas, näituseks: Kaks meest. Kolm naist. Neli last. Selle järele on siis ka õige ajasõna tarwitada: Kaks meest künnab. Kolm naist laulab. Neli last magab.

Alus ajasõna.

§ 12. Eesti keeles on wõimalik ka ajasõna määrosastawat aluseks tarwitada, sest et see loomu poolest ajasõnane nimesõna on. Näitused:

Magada on laiskus. Teotada on kurjus. Armastada on woorus. Pilgata on ülbus. Uurida on teadus. Lugeda on kasu.

Elada on raske. Süüa on kerge. Õppida on kasulik. Laulda on ilus. Karjuda on inetu. Hingata on tarwis.

Tähendus. Paneme laused „hingata on tarwis", „töölist on tarwis", „mõnda on tarwis" ja „seda on tarwis" ühte teisega kõrwu, siis näeme, kuda ajasõna „hingata" just sellel kohal seisab, kus nimesõna „töölist" ja asesõnad „mõnda" ja „seda" on. Ka tunneme ära, et ajasõna siin just niisamati osastawas seisab, nagu nimesõna ja asesõnad, nõnda siis ka just seesama osa-alus on, nagu need. Lõpudgi on ühed, sest lõpp „ta" sõnas „hingata" on just seesama, mis lõpp „-t" sõnas „töölist" ja lõpp „-da" sõnades „mõnda" ja „seda".

Mitmekordne alus.

§ 13. Sagedasti juhtub, et alus mitme korra pandakse, kuna üteldus üks ainuke on. Siis köidetakse alused sidesõnade, enamasti „ja" (kuid ka „ehk", „wõi" jne.), abil ühte lausesse. Näitused:

Kaarnad ja kajakad on linnud. Hobused ja lehmad on koduloomad. Põllud ja karjamaad on haljad. Orased ja metsad on rohelised. Lõod ja ööpikud laulawad. Kured wõi kajakad lendawad.

§ 14. Kui aluseid rohkem on kui kaks, siis pandakse wiimase kahe wahele sidesõna, kuna enne seda üteldawad alused komma läbi lahutatakse. Näitused:

Kaarnad, hakid ja kajakad on linnud. Hobused, weised, lojused, kuked ja kanad on koduloomad. Põllud, karjamaad, heinamaad ja luhad on haljad. Orased, metsad, puud ja taimed on rohelised. Lõod, ööpikud, räästad ja kuldnokad laulawad. Kured, kajakad, lagled, wästrikud, rähnid ja käod lendawad.

§ 15. Kui mitmekordseks aluseks asesõna on, siis tuleb ajasõnaseks ütelduseks esimese isiku tarwitamisel mitmuse esimene pööre ning teise isiku tarwitamisel mitmuse teine pööre wõtta, muidu ikka mitmuse kolmas pööre. Näitused:

Sina ja mina tulime. Mart ja sina tulite. Teie ja meie tulime. Nemad ja teie tulite. Mart ja mina läksime. Juhan ja tema kõnniwad. Mehed, naesed, peiud ja neiud laulawad.

Üteldus.

(Praedicatum. Сказуемое. Prädicat.)

Ütelduѕ nimesõna.

§ 16. Kui ütelduseks nimesõna on, siis peab see nii hästi arwus kui käändes alusega kokku käima. On alus nimetaw, siis peab ka ütelduѕ nimetaw olema, on alus osastaw, siis peab ka ütelduѕ osastaw olema.

1. Ütelduѕ on nimetaw järgmistes näitustes:

Inimene on loom. Mart on kingsepp. Jüri on rättsepp. Jaan on talupoeg. Mõisnik on herra.

Haige on mees. Mina olen õpetaja. Sina oled kirjamees. Tema on kodanik. Meie oleme õpilased. Teie olete mehed. Nemad on karjapoisid. See on wesi. See on rasw. Wend on koolmeister. Sugulane on kaupmees. Kristus on õnnistegija. Sõber on õpetaja.

2. Ütelduse on osastaw, kui ta ühte osa enesest märgib. Näitused:

Ametmehi on seppasid. Herrasid on mõisnikkusid. Peremehi on kohtumõistjaid.

Tähendus. Nagu neist näitustest selgib, on aegnimesõnad lõpuga -ja ikka nimesõnasteks ütelduksteks arwata, näit.: Kristus on õnnistegija. Sõber on õpetaja. Wend on armastaja. Leek on kõrwetaja. Tuli on põletaja. Jook on karastaja.

§ 17. Kui alus asesõna on ja ütelduks nimesõna nimetawkääne, siis ütleb ütelduks, mis alus on, üks kõik, kas see jaatawas wõi eitawas kõnewiisis seisab. Näitused:

Tema on kingsepp. Sina oled poiss. Mina olen õpilane. Nemad on põllumehed. Teie olete karjased. Meie oleme koolipoisid. See on wesi. See on muld. See oli tuhk. See olnud rasw. Nemad on sõbrad olnud.

Mina ei ole peremees. Sina ei ole karjane. Tema ei ole waras. Meie ei olnud meistrid. Teie ei olnud töölised. Nemad ei olnud kurjategijad. See ei olnud muud kui kadedus.

§ 18. Kui nimesõnane ütelduks peab üks osa enese sugust ehk tõuust olema, siis peab ta osastaw olema, kuna alus nimetaw on. Näitused:

Inimene on loomasid. Kassid on neljajalgseid. Meie oleme sugulasi. Teie olete kangelasi.

§ 19. Kui nimesõnane ütelduks täis osa alusest peab olema, siis on alus osastaw, kuna ütelduks nimetaw on. Näitused:

Herrasid on mõisnikud. Ahwisid on kahejalgsed. Meid on kirjamehed. Teid on sõbrad. Neid on mitmed wennad.

Üteldus omadusesõna.

§ 20. Kui omaduse-sõna üteldus on, siis peab ta enamasti alusega ühes arwus ja käändes ühte käima. Kui alus nimetawas, siis peab ka üteldus nimetawas, kui alus osastawas, peab ka üteldus osastawas olema nii hästi ainsuses kui mitmuses.

1. Üteldus käib alusega ainsuse nimetawas kokku. Näituseb:

Mees on tugew. Naene on õrn. Laps on wäeti. Ilm on ilus. Päike on säraw. Kuu on hele. Täht on wäike. Neiu on waga. Noorik on jumekas. Lind on wilgas. Rohi on haljas. Õis on lehkaw. Puu on õitsew. Terwe on kange. Haige on nõrk. Mina olen usin. Sina oled hoolikas. Tema on laisk.

2. Üteldus käib alusega osastawas kokku. Näituseb:

Mehi on tugewaid. Naisi on õrnu. Lapsi on wäetid. Ilmasid on ilusaid. Päikesi on särawaid. Kuusid on heledaid. Tähti on wäikesi. Neiusid on wagu. Noorikuid on jumekaid. Lindusid on wilkaid jne.

Tähendus. Nagu neist näitustest selgib, on kesksõnad, millel -w lõpuks, ka omaduse-sõnade sarnasteks ütelbusteks arwata, näit.: Õis on lehkaw. Puu on õitsew. Oras on haljendaw. Rohi on kosuw. Tuli on põletaw. Wesi on karastaw. — Niisamati wõiwad ajasõna kesksõnad, millel -nud ning -tud ja -dud lõpuks on, ütelbusteks olla, näituseks: Leinaja on nutnud. Õpetlane on uurinud. Aednik oli kaewanud. — Riist on tehtud. Laps oli armastatud. Mõte ei ole ütelbud.

3. Üteldus käib alusega mitmuse nimetawas kokku. Näituseb:

Mehed on tugewad. Naesed on õrnad. Lapsed on wäetid. Ilmad on ilusad. Päikesed on särawad. Kuud on heledad. Tähed on wäikesed. Puud on õitswad.

Üteldus arwusõna.

§ 20. Kui arwusõna põhiarwuna ütelduseks on, siis on alus alati mitmuse osastawas, kuna üteldus kord-, murd- ja rida-arwuna ikka ühes nimetawalise alusega käib. Näituseb:

1. Üteldus on põhiarw:

Mehi on üks. Naisi on kaks. Lapsi on kolm. Hobuseid on neli. Kanu on wiis. Järgesid on kuus. Raamatuid on seitse. Neid on kümme. Teid on seitse.

2. Üteldus on kordarw:

Mees on esimene. Naene on teine. Laps on kolmas. Mina olen neljas. Sina oled wiies. Tema on kuues. Meie oleme kümnendad. Teie olete sajandad. Nemad on sadawiiekümnendad.

3. Üteldus on murdarw:

Päew on mitmendik. Kuu on poolik. Külimit on kolmandik. Need on neljandikud (weerandid). Teised on wiiendikud.

4. Üteldus on hindarw:

Raha on kahene. See on kolmene. Teine on neljane. Laud on wiiene. Saapad on kuuesed.

Üks on üheline. Teine on kaheline. Järg on kolmeline. Nuga on kümneline. Need on seitsmelised. Teised on sajalised.

5. Üteldus on rida-arw:

Sulased on kahekesi. Peremehed on kolmekesi. Naesed on neljakesi. Töölised on wiiekesi.

§ 22. Kui määramata arwud, nagu „mitu, palju, wähe, rohkesti, rohkem, enam, wähem, küll, küllalt, napilt, napisti, natuke“ ja sarnased ütelduseks tarwitatakse, siis on alus alati osastawas. Näitused:

Linnusid on mitu. Inimesi on palju. Leiba on wähe. Rooga on rohkesti. Mune on rohkem. Meid on enam. Teid on wähem. Neid on küll. Terweid on küllalt. Raha oli napilt. Abi oli napisti. Rukkid oli natuke.

Tähendus. Ka muid olulisi ajasõnu on wõimalik sarnastes lausetes köiteks tarwitada, mille juures, muidugi teada, köide ikka ainsuses ilmub. Näitused: Mehi käib mitu siin. Naisi jooksis palju kokku. Rahwast kogus pidule wähe. Kündjaid oli rohkesti põllul.

Üteldus asesõna.

§ 23. Kui asesõna üteldusena ilmub, siis on ta, just nagu alusgi, enamasti alati nimetawas. Näitused:

Mees olen mina. Nooruke oled sina. Naene on tema. Neiu on see. Noorik on teine. Mina'ks see olen. Sina'ks see oled. Tema'ks see on. Meie'p need oleme. Teie'p need olete. Nemad ep need on.

Tähendus. Seda laadi lauseb on niisugused, et alus ja üteldus üks teise asemel wõiwad olla, s. o., alus wõib üteldus ja üteldus alus olla.

Üteldus ajasõna.

§ 24. Kui üteldus ajasõnana ilmub, siis on ta täie aluse järele alati sellega ühes arwus ja käändes. Iseäralist sõna köiteks ei ole waja, sest et köide ajasõnas eneses on. Näitused:

Põllumees külwab. Sulane künnab. Poiss äestab. Lehm ammub. Lammas määb. Siga röhib.

Haige oigab. Terwe kõnnib. Raske kaalub. Õnnetu kaebab. Rahutu rühib.

Mina kõnnin. Sina seisad. Tema kõneleb. Meie rändame. Teie talitate. Nemad magawad. Mina otsin. Sina käid. Tema seisab. Meie läheme. Teie tõttate. Nemad sööwad.

Tähendus. Isegi on mõista, et ajasõna iga pööre, olgu ta üks kõik, mis kõnewiisis, olewikus, minewikus wõi tulewikus, tegewikus wõi tehtawikus, jaatawas wõi eitawas kõnes, ütelduseks wõib olla, näituseks: Peremees talitab. Sulane kündis. Ümmardaja peseks. Poiss jookseku. Sõber sai minema. Tuttaw saab tulema. Asi ei ole tehtud. Mina ei ütelnud. Sina ei oleks teinud. Tema ei olla tulnud.

§ 25. Kui alus osane on, see on osastaw kääne, siis on ajasõnane üteldus alati ainsuse osastawas — ei ialgi mitmuses (§ 6). Näitused:

Töölisi tuleb. Inimesi sureb. Hobuseid lõpeb. Loomasid elab. Lindusid lendab. Ööpikkusid lõõritab. Wihma sajab. Lund tuiskab. Rahet langeb. Leiba jätkub. Wett tilgub.

§ 26. Kui aluseks kogunimi on, siis ei tule ajasõnane ütelduus mitte mitmusesse panna, waid peab ainsuses olema. Näitused:

Rahwas räägib.	Rahwad räägiwad.
Kogudus kuuleb.	Kogudused kuulewad.
Rukis kaswab.	Rukkid kaswawad.
Hulk rändab.	Hulgad rändawad.

Tähendus. Sagedasti on leida, et wigasesti üteldakse wõi kirjutatakse: Rahwas räägiwad. Kogudus kuulewad. Rukis kaswawad. Hulk rändawad.

§ 27. Eesti keeles wõib ajasõna määrosastawat lause ütelduseks tarwitada, sest määrosastaw on oma loomu järele ajasõnane nimesõna. Näitused:

Töö on teha. Waew on näha. Wesi on juua. Põld on künda. Kuhi on luua. Mets on raiuda. Loog on wõtta. Lapsed oliwad kaswatada. Aed on puhastada. Taimed on kasta. Naaber ei ole naerda. Mees ei ole pilgata. Poiss ei ole peksta.

Raske on rännata. Kerge on kõneleda. Hõlbus on rõõmustada.

Wähe oli kirjutada. Palju oli ütelda. Liig oli nõuda.

§ 28. Eesti keeles on tehtawik, mille lõpuks on -dakse ehk -takse, niisugune kõneosa, milles alus, ütelduus ja köide ühes sõnas koos on. Sõnades „üteldakse, oldakse, pandakse, tuldakse, antakse, kantakse, küntakse, murtakse, õpetatakse, kirjutatakse, imestatakse, armastatakse“ on lõpp -dakse ehk -takse alus, ajasõna muist lühendatud tüwid „ütel, ol-, pan-, tul-, an-, kan-, kün-, mur-, õpeta-, kirjuta-, imesta-, armasta-“ on ütelduused ja nende koos-olemine ühes sõnas on köide. Eitawal näol ajasõnas, nagu „ei ütelda, ei olda, ei panda, ei tulda, ei anta, ei kanta, ei künta, ei murta, ei õpetata, ei kirjutata, ei imestata, ei armastata“ on paljas lõpp -da ehk -ta alus, ajasõna tüwid on ütelduused ja sõna „ei“ ühes ajasõna tüwi ja lõpu koos-olemisega on köited. Sarnasel wiisil on ka minewikus „üteldi, oldi, pandi, tuldi, anti, kanti, künti, murti, õpetati,

kirjutati, imestati, armastati" ning eitawates ütelustes „ei üteldud, ei oldud, ei pandud, ei tuldud, ei antud, ei kantud, ei küntud, ei murtud, ei õpetatud, ei kirjutatud, ei imestatud, ei armastatud" lõpud -di ehk -ti ja -dud ehk -tud alused, ajasõna tüwid ütelduksed ja ajasõna tüwi ja lõpu koos-olemine ning sõna „ei" on köide.

§ 29. Käskiwas kõnewiisis on teises pöördes alus ja ütelus ühes sõnas, kui alust mitte meelega isesõnana juurde ei lisata, näituseks: *Tule! Tee! Katsu! Kartke! Põlake! Armastage! Tooge! Wiige!*

Ütelus määrasõna.

§ 30. Eesti keeles on küllalt wõimalik ka mõnda määrasõna ütelduseks tarwitada. Näitused:

Inimene on *alasti*. Maja on *wiltu*. Aken on *lahti*. Uks on *kinni*. Riided on *walmis*. Mäed on *libamisi*. Meie olime *enne*. Kotid on *täis*.

Sööki on *tarwis*. Jooki on *waja*. Wallatada ei ole *tarwis*. Kõndida ei ole *waja*. Kisendada ei ole *tarwis*.

Et määrasõna ei muutu, siis wõib teda nii hästi ainsuses kui mitmuses tarwitada, nagu ka neis näitustes näha.

Mitmekordne ütelus.

§ 31. Kui ühel alusel kaks ütelust on, siis ühendatakse neid wiimseid sidesõnade abil. Niisugused sidesõnad on „ja, ning, wõi, ehk, waid, ega" ja muud. Näitused:

Mees *käib* ja *kõneleb*. Naene *laulab* ja *ketrab*. Laps *mängib* ja *hõiskab*. Tööline *liigub* ja *talitab*. Elajad *seisawad* ning *magawad*. Lõwid *hulguwad* ning *möirgawad*.

Peremees *näitab* wõi *sunnib*. Puusepp *tahub* wõi *hööweldab*. Rättsepp *nõelub* wõi *lõikab*.

Meister *näitab* ehk *õpetab*. Neiu *mängib* ehk *helistab*. Poiss *kargab* ehk *hüppab*.

Laiskleja ei *liigu* ega *talita*. Känd ei *haljenda* ega *õitse*. Tuul ei *seisa* ega *puhka*.

Tüdruk ei naera, waid nutab. Isand ei taple, waid noomib. Sulane ei laiskle, waid talitab.

§ 32. Kui ühel alusel rohkem kui kaks üteldust on, siis on enamasti kaks wiimast üteldust sidesõnaga ühendatud, kuna teised komma läbi lahutatud on. Näitused:

Puud haljendawad, kosuwad ja õitsewad. Lilled ilustawad, lõbustawad ja wilguwad. Linnud lendawad, siristawad, lõõritawad ja laulawad. — Laps loeb, kirjutab wõi laulab. Hobune seisab, jookseb, traawib wõi hirnub. Wallatu käratseb, karjub ehk kisendab.

Mitmekordne alus ja mitmekordne ütelдus.

§ 33. Mitu alust wõiwad mitme ütelдusega ühes lauses ühendatud olla, kus juures muidugi nii hästi kaks wiimast alust kui ka kaks wiimast ütelдust sidesõna läbi ühendada tulewad, kuna teised komma läbi lahutatud on. Näitused:

Kured, kajakad, kaarnad, hakid ja lagled lendawad, karjuwad ja seltsiwad. Puud, lilled, roosid, rukkid ja nisud haljendawad, kosuwad, õitsewad ja kannawad. Metsad, mäed, orud ja laaned kõlawad, helisewad ja kajawad.

§ 34. Elawas ja waimustawas kõnes juhtub sagedasti, et sidesõnu „ja, ning, ehk" jne. sugugi ei tarwitata, waid alused ja ütelдused kõik üks teisest komma läbi lahutatakse. Näitused:

Kõne trööstis, karastas, tõstis, waimustas. Neiu laulis, hõiskas, hüppas, kargas. Lõokesed, räästad, ööpikud lõõritawad, liristawad, laulawad, hõiskawad, juubeldawad, häälitsewad.

Sihitus.

(Objectum. Дополненіе. Object.)

Sihituse loomust.

§ 35. Sihitus on see asi, mille kohta ajasõna tegewus käib ehk sihib. Näitused:

Kirikuõpetaja teeb palwet. Laps tänab wanemat. Naene korjab marju. Isa teeb tööd. Ema hoiab last. Sulane künnab põldu. Tüdruk pühib tuba.

Ma ostsin hobuse. Sa tõid raamatu. Ta wõttis naese. Me nägime jänese. Te müüsite sea. Nad andsiwad käe.

Neis näitustes on sõnad „palwet, wanemat, marju, tööd, last, põldu, tuba, — hobuse, raamatu, naese, jänese, sea, käe," kõik sihitused (sihtasjad ehk sihtsõnad).

§ 36. Sihituse tarwitusets jagatakse ajasõnad kahte osasse, need on: 1) sihilised ja 2) olulised ajasõnad.

Sihilised ajasõnad on säärased, mis otse sihitust eneste järele nõuawad, näituseks: (Jumalat) paluma, (isa) tänama, (marju) korjama, (raha) hoidma jne. Neis näitustes on sõnad „Jumalat, isa, marju, raha" sihitused, kuna „paluma, tänama, korjama, hoidma" sihilised ajasõnad on.

Olulised ajasõnad on säärased, millel mingit sihitust ei ole ega mis ka sihitust eneste järele ei nõua, näituseks: olema, käima, kaswama, seisma, magama, elama, surema, tulema, minema jne.

Tähendus. Tarwis on aga siin meelde tuletada seda erandit, et ka olulistel ajasõnadel iseäralistes kõnekäändudes wõib sihitus olla, näituseks: Nad käiwad kohut ehk kohtu-wahet. Tema on kõik maad läbi käinud. Teekäija magab wäsimust. Ema magas lapse surnuks. Maga uni otsa! Joo jänu taja! Ta põeb silmi. Poiss häbenes rumalust. Ohkab luuwalu. Hobune hirnub heinu. Nina jooksis werd. Kask jookseb mahla. Mees käib teed. Poiss käib kuuendat aastat.

§ 37. Sihitus on, niisamati kui alus ja ütteldus, kahesugune ja nimelt 1) osane ja 2) täis. Osa-sihitus nimetab ühte jagu, osa, sõnast, mille kohta ajasõna tegewus käib, näituseks: „Ta ostis leiba. Ta wõttis rooga. Ta müüs jahu." Neis ütelustes on „leiba, rooga, jahu" osa-sihitused ja seisawad osastawas. Täis sihitus nimetab iga kord terwet ehk täit sõna, mille kohta ajasõna tegewus käib, näituseks needsamad ütelused: „Ta ostis leiwa. Ta wõttis roa. Ta müüs jahu." Neis ütelustes on „leiwa, roa, jahu" täied sihitused, nimetawad terwe asja ja seisawad sihitawas.

Osa-sihitusest.

§ 38. Osa-sihitus ei tarwita ialgi teist ligemalt määrawat sõna sihituseks olles, waid ta on iseenesest ajasõna tegewuse sihi ots ja tuleb teda kõigi aegade ning ajasõna pöörete järele tarwitada, kui ühte osa asjast ning sihilise ajasõna mõjust waja nimetada on. Osa-sihituseks tarwitatakse alati üksnes osastawat käänet. Näituseb:

Toon tuld. Kallan wett. Wiid raamatuid. Wõtab leiba. Tõstsin leent. Ostsin hobust. Kutsus meest. Widas puid.

[Neis näitustes on alus nimetamata jäänud ja tuleb ütelduse lõpus mõista, see on: ajasõna pöörde lõpp (-n, -d, -b, -me, -te, -wad, -es jne.) on aluse asemel.]

§ 39. Et iga kord sõnu ehk asju sugugi osaks jagada ei wõi ega saa, kuid siisgi osa-sihitust pruugitakse, siis ei käi selle sihituse mõju enam asja kohta, waid muudab ajasõna tegewuse poolikuks, määramataks, osaseks. Näituseb:

Ostis hobust. Katsus wankrit. Wõttis naist. Tahtis asja. Soowisin sulast. Tellisid ajalehte.

Neis lausetes ei seisa sihituseb „hobust, wankrit, naist, asja, sulast, ajalehte“ mitte selle pärast osastawas, et nad ühte osa enesest ütleksiwad, waid selle pärast, et nad ajasõna tegewust poolikuks, määramataks, osaseks teewad.

Tähendus. Kui sihilik ajasõna üksi ütelduseks on ja mingit muudet ega määrasõna lähemaks seletuseks ei ole pandud, siis on ja seisab lauses alati osa-sihitus. Näituseb: Loen raamatut. Ajab elajaid. Katsub kätt. Tegime minekut. Puhastasite riideid. Armastasiwad poega. Olen karja hoidnud. Nägid lindu. Tegi kära. Hobune widas koormat. Tüdruk oli rukkid lõiganud. Hõika meest! Roomiti wallatut. Olime teda kutsunud. Imestame lauljat. Kuuleme laulu. Kuulame kohta. Ostetakse toitu. Armastatakse sugulasi. Tühjendatakse pudelit. Joodi õlut. Maitsti mõdu. Nuheldakse kurjategijat. Telliti ajalehte. Põletati tubakat. Suitsetas sigarit. Jõi wett. Sõi mett. Puhus sütt.

§ 40. Alati ühte osa sõnadest nimetab sihitus üksi siis, kui temaks iwanimesid wõi mõttelisi olewusi tarwitatakse, nagu: wili, leib, jahu, liha, toit, liiw, raud, will, lubi, sawi, tolm jne. ning mure, rõõm, õnn, armastus, suurus, kõrgus, kurwastus, pahandus jne. Näitused:

Müüb wilja. Ostab leiba. Kaupleks jahu. Sööks liha. Maitstaks toitu. Widas rauda. Niitsin willa. Põletasid lupja. Kaewasime sawi. Pühkisite tolmu. Tundsiwad muret. Tegiwad rõõmu. Soowisin õnne. Näidaku armastust. Waata suurust! Mõõda kõrgust! Kannatagem kurwastust! Wõitke pahandust!

Tähendus. Mõned ajasõnad nõuawad, kui nad määrasõnade läbi ligemini ei ole seletatud, ikka osa-sihitust, olgu see iwanimedeks wõi muudeks. Need ajasõnad on 1) niisugused, mis meelte tegewust ütlewad, nagu „nägema, kuulma, kuulama, nuusutama, katsuma, kartma, austama, armastama, wihkama, himustama, ihaldama, ihkama, ihuma, igatsema, soowima, kaetsema, kahetsema, kummardama“; 2) niisugused, mille tegewus meeltesse mõjub, nagu: „näitama, rõõmustama, kurwastama, pahandama, wihastama, manitsema, noomima, kiitma, laitma, õnnistama; 3) weel järgmised sõnad: „käitama, kõnnitama, tallutama, oskama, uskuma, tahtma, nõudma, sallima, wahtima, ootama, tarwitama, tänama, teretama, nimetama, ütlema.“ Näitused: Näen kuud. Näe meest! Öökull hõikab, näeb teist ilma. Nähti wikerkaart. Kuuldi kägu. Olen asja kuulanud. Nuusutad roosi. Katsus kätt. Karda Jumalat! Austa wanemaid! Armasta inimesi! Wihka kurja! Himustati soolast. Igatses sugulasi. Kaetsed rikkaid. Kaetsete naabrid. Kahetseb tegu. Kahetsete süüd. Kummardawad ebajumalaid. Näita piipu! Rõõmustas südant. Pahandas meelt. Manitseb sulast. Noomis last. Kiitis lugemist. Kiideti meest. On lapsi õnnistanud. Käita hobust! Kõnnitati pimedat. Osati teed. Oli mõistatust arwatud. Tahtis naist wõtta. Nõua hääd. Salliti neid. Oodati teid. Wahitakse hunta. Metsawaht on heinamaad wahtinud. Ta tarwitas asja. Sulane tänas peremeest. Tereta herrad! Nimetas tühja. Mälestas lugu. Ütle seda!

§ 41. Eitawas kõnewiisis on sihiliste ajasõnade järel sihitus alati üksnes osastaw kääne ja ei seisa ialgi sihitawas käändes. Näitused:

Põllumees ei osta n o o t a. Tüdruk ei pese m u i d a. Töömees ei raiska a e g a. Laisk ei õpi t a r k u st. Kündja ei tarwita ä k e t. Üks ei salli t e i st.

[See wahe, mis osa= ja täis=sihituse wahel tähele panna, on § 43 tähenduses näidatud.]

Täis=sihitusest.

§ 42. Täis=sihitus on wähestes ütlustes ilma määrasõnadeta tarwitataw ja tähendab iga kord olewiku järel tulewikku, kuid minewiku, täis=minewiku ja kahtlewa kõne järel walmis tegu, tehtud toimetust. Täis=sihituseks on alati sihitawat käänet waja. Näituseb:

Wõtab n a e s e. Ostab h o b u s e. Müüs h ä r j a. Istutaksin p u u. Nõuutaks h ö ö w l i.

T ä h e n d u s. Kui lauseb „wõtab naese, ostab hobuse" kõrwu paneme lausetega „wõtab naist, ostab hobust", siis näitawad esimesed, et naese wõtmine ja hobuse ostmine tulewikus saab sündima, ja teised, et see praegusel ajal sünnib. Lause „müüs härja" tähendab, et härg minewikus tõesti müüdud on, kuna lauses „müüs härga" alles üteldud on, et härja müümine on küll käsil olnud, aga ei ole weel üteldud, et kaup walmis sai. (Waata § 44.)

§ 43. Sihilise ajasõna tegewus on wäga sagedasti täie sihituse tarwitamisel määrasõnadega „ära, wälja, ette, maha, siia, kokku" jne. lähemini otsustatud. Näitused:

Toon t u l e ära. Kallan w e e wälja. Wiid r a a m a t u ära. Wõtab l e i w a ette. Tõstsin l e e m e maha. Ostsid h o b u s e ära. Kutsus m e h e siia. Widas p u u d kokku.

[Selle üle on määratuste õpetuses lähemat seletust antud.]

T ä h e n d u s. Jaatawas kõnelemises on igal pool wõimalik täis=sihitust osa=sihituse kõrwal tarwitada, olgu see olewikus, minewikus, tulewikus, kahtlases wõi käskiwas kõnewiisis wõi ka tehtawikus. Ainult eitawas kõnewiisis ei ole sugugi wõimalik täis=sihitust pruukida, waid siin tuleb üksi osa=sihitus (osastawas) tarwitada, näituseks: „Ta ei ostnud h o b u st. Sepp ei tagunud r a u d a. Poiss ei toonud r a a m a t u t ära" jne. Siin ei ole sugugi wõimalik ütelda: „Ta ei ostnud h o b u s e. Sepp ei tagunud r a u a. Poiss ei toonud r a a m a t u ära." Sääraseb lauseb on w i g a s e d.

§ 44. Et iga kord sõnu ehk asju sugugi täieks pidada ei wõi ega saa, kuid siisgi täis=sihitust pruugitakse, siis ei käi ka selle

sihituse mõju enam asja kohta, waid muudab ajasõna tegewuse täielikuks, mis määratud ja lõpetatud on. Kui keegi praegu midagi teeb, siis ei ole see tegu weel mitte täielik, selle pärast on olewiku sihitus alati osastaw, see on osa-sihitus, näit.: „Ostab hobust. Wõtab naist. Otsib sulast. Tellib ajalehte.“ Täis tegu wõib üksnes kas alles tulewikus walmis saada wõi minewikus walmis tehtud olla, selle pärast: 1) märgib ka täis-sihitus üksnes tulewat aega, näit.: „Ostab hobuse. Wõtab naese. Otsib sulase. Tellib ajalehe“. 2) Minewikus märgib ta täit ära tehtud tegu, näit.: „Ostis hobuse. Wõttis naese. Otsis sulase. Tellis ajalehe,“ ehk täisminewikus: „On hobuse ostnud. On naese wõtnud. On sulase otsinud. On ajalehe tellinud,“ ehk enneminewikus: „Oli hobuse ostnud. Oli naese wõtnud. Oli sulase otsinud. Oli ajalehe tellinud.“

Tähendus. Et Eesti keeles eneses iseäralist ajasõna muudetust tulewiku tarwis ei ole, siis on säärane sihituse tarwitamine päris tulewiku asemel. Tulewikus eneses on wõimalik wõõraste keelte järele abiajasõna „saama“ läbi ajasõna tegewust seda wiisi ka tulewikus kas puudulisеks ehk täiendamataks wõi täielikuks ehk walmis tehtuks ütelda, näituseks: „Saab naist wõtma — Saab naese wõtma. — Saab hobust ostma — Saab hobuse ostma. — Saab sulast otsima — Saab sulase otsima. — Saab ajalehte tellima — Saab ajalehe tellima.“ Iga kord märgib neis näitustes osastaw puudulist tegu ja sihitaw täit walmis tegu tulewal ajal.

§ 45. Käskiwa kõne ja tehtawiku järel on täis-sihitus alati nimetawas käändes. Näituseb:

Too tuli (ära)! Kalla wesi (maha)! Wii raamatud (ära)! Wõta leib (ette)! Tõsta leem (üles)! Osta hobune! Kutsu mees (siia)! Wea puud (kokku)! Katsuge leib (ära)! Wiige wili (sinna)! Toogu wesi (siia)! Wõtku naene! Wõetakse sulane. Palgati tüdruk. Nõuutataks riist. Toodud asi. Wiidagu raamat!

Nagu neist näitustest selgub, on ka siin — käskiwa kõne järel — ligemini otsustawaid määrasõnu „ära, maha, ette, üles, siia, sinna, kokku“ jne. sagedasti waja, kuid kõige wähem tehtawiku järel.

Tähendus. Muidugi mõista on see lugu, et osa-sihitus ka käskiwa kõne järel alati osastawas käändes seisab, näituseks: Too tuld! Kalla wett! Wiige leiba! Jooge kalja! Söögu mett! Lugegu raamatut! Kantagu liiwa! Kastetagu puid! Lepitagem waenu!

Tehtawiku sihitusest.

§ 46. Ajasõna tehtawik on Eesti keeles niisugune sõna, milles alus, köide ja üteldus ühes sõnas koos, ja sihitus pandakse, kui tegewust olewiku, minewiku wõi tulewiku kohta ütelda tahetakse, igakord osastawasse käändesse niisugusel puhul, mil ajasõna sihiline on. Näitused:

Marju nopitakse. Kalu püütakse. Kalja joodakse. Leiba söödakse. Kaupa müüdakse. Tänu toodakse. Raamatut kirjutati. Kahju tunti. Jänest aeti. Haiget arstiti. Rikast saab kardetama. Waest ei saa kardetama. Mind nähtakse. Sind saab kiidetama. Teda ei tunta. Meid ei kutsutud.

Tähendus. Kui tehtawiku järele täis-sihitust panna tahetakse, siis tuleb seda pea ikka määrasõnade „ära, maha, ligi, kokku, ette, taha" jne. abil teha, ja tehtawiku sihitus nimetawasse käändesse muuta, näituseks: Marjad nopitakse ära. Kali joodakse ära. Mees toodi ligi. Wili pandi kokku. Mees toodagu ette. Tugi pandagu taha. (Selle üle tuleb lähem seletus määratuste seas.)

Nimesõna sihitusena.

§ 47. Nimesõna wõib lihtsalt osastawas ja sihitawas käändes sihituseks olla, nagu seda juba kõik antud näitused on ligemalt näidanud, millest siin mõned korratud olgu:

Poiss näeb lindu. Kõndija tõstab jalga. Kütt laseb tetre. Laps armastab wanemaid. Lihunik tapab elajaid. Tiisler teeb kappisid. Põllumees harib maad.

Mees ostis koha. Peremees nõuutas hobuse. Koolilaps ostis raamatu. Poiss tõi sõnumi.

Omadusesõna sihitusena.

§ 48. Omadusesõna wõib ka üksi sihituseks ajasõnale olla, aga on siis nimesõna asemel ise nimesõnaks muutunud. Näitused:

Tohter arstib haiget. Käskjalg teatas uut. Ligemine rääkigu hääd! Waras teeb paha. Laimaja räägib kurja. Igaüks katsugu paraſt!

Tähendus. Harwa juhtub seda, et omadusesõna sihitusena sihitawas käändes seisab, ja kui see sünnib, siis sünnib see üksnes määrasõnade ja nimesõnaliste määratuste abil, näituseks: Ta rääkis oma hää ära. Kelm tegi kurja ära. Kõneles wana ja uue ette.

Asesõna sihitusena.

§ 49. Sagedasti tarwitatakse asesõnu sihituseks osastawas käändes. Näitused:

Sõber armastab mind. Isa õpetab sind. Ema juhatab teda. Wanemad koolitawad meid. Inimesed näewad teid. Meie wiime neid. Keda te näete? Mida sa tahad? Seda ma ei tea.

Tähendus. Harwa seisawad asesõnad sihitustena päris sihitawas käändes ja siis üksnes määrasõnade tarwitamisel, näituseks: Ta wiidi ära. Tõime ta ära. Juhatasime nad sinna. Sõidatasiwad mu koju.

Arwusõna sihitusena.

§ 50. Arwusõna on siis üksnes wõimalik sihituseks tarwitada, kui teda nimesõna asemel üteldakse, millest enne jutt on olnud. Näitused:

Meie nägime ühte. Teie märkasite kahte. Nad tellisiwad kolme. Nähti nelja. Wõeti wiit. Katsuti kuut. — Kutsuti seitse. Waliti kaheksa. Toodi üheksa.

Nägin esimest. Katsusime teist. Wiisime kolmandat.— Ostsime neljanda. Tõime wiienda. Walisime kuuenda.

Katsusime poolt, kolmandikku, neljandikku, wiiendikku, kuuendikku jne.

Meie teame wähe. Õpetlane teab palju.

Tähendus. Põhiarwude täis-sihituseks tarwitatakse ikka nimetawat käänet, ei mitte omastawa näolist sihitawat, näituseks: Teie mär-

kasite *kaks*. Nad tellisiwad *kolm*. Nähti *neli*. Kui osa-sihitust tarwis, siis tarwitatakse osastawat, nagu ülemal näitustes: Nägime *ühte*, *kahte*, *kolme* jne.

Ajasõna sihitusena.

§ 51. Oma loomu poolest on ajasõna muude *määr-osastaw*, millel -da, -ta, -a lõpuks, ka ajasõnane *sihitus*, kui ta sihiliste ajasõnade järel seisab ja nende läbi lausesse liitub. Näitused:

Ma tahan *juua*. Sa himustad *süüa*. Ta püüab *õppida*. Me katsume *jooksta*. Te ihkate *puhata*. Nad ihaldawad *kõneleda*. Isa soowib *manitseda*. Õpetaja katsus *noomida*. Professor wõis *seletada*.

Neis näitustes on sõnad „juua, süüa, õppida, jooksta, puhata, kõneleda, manitseda, noomida, seletada“ *ajasõnased sihitused*.

Tähendus. Paneme laused „tahan juua“ ja „tahan jooki,“ „himustad süüa“ ja „himustad sööki,“ „püüab õppida“ ja „püüab õpetust“ jne. kõrwu, siis leiame, et „juua“ sääl, kus „jooki“, „süüa“ sääl, kus „sööki“, „õppida“ sääl, kus „õpetust“ sihilise ajasõna järel seisab. Selle pärast on siin nii hästi „jooki, sööki, õpetust“ kui ka „juua, süüa, õppida“ ühel wiisil sihitused; aga „jooki, sööki, õpetust“ on nimesõnased ja „juua, süüa, õppida“ ajasõnased sihitused. Aluse, ütelduse ja sihituse wahel ei tohi komma seista, selle pärast ei wõi ka siis, kui ajasõnase ütelduse asemele nimesõnane astub, mitte komma olla, näituseks lauset: „Ma tahan hallikast wett juua“ on wõimalik ütelda: „Mul on tahtmine hallikast wett juua“ ja lauset: „Ta püüab rohkem tarkust õppida“ on wõimalik ütelda: „Tal on püüdmine rohkem tarkust õppida“, kuid sõnade „hallikast“ ja „rohkem“ ette ei tule siin mitte komma panna, nagu sagedasti sarnastes lausetes eksikombel sünnib, sest sihitust ei tule alusest mitte komma läbi lahutada.

Sihituse sihitus.

§ 52. Kui nimesõnase ja ajasõnase sihituse ühte lausesse ühendame, siis on ütelusel *kahekordne sihitus*. Siin on aga tähele panna, et nimesõnane sihitus ajasõnasele sihitusele ühes ise sihituseks, see on sihituse sihituseks, on. Näitused:

Ma tahan wett juua. Sa himustad leiba süüa. Ta püüab tarkust õppida. Me katsume puhu jooksta. Te ihkate tunni puhata. Nad ihaldawad sõnakest kõneleda. Isa soowis poega manitseda. Õpetaja katsus wallatut noomida. Professor wõis asja seletada.

Tähendus. Iseäranis ajasõnad wõima, saama, jaksama, jõudma, suutma, käskima, tohtima, katsuma, proowima, püüdma, himustama, armastama, ihama, ihkama, ihaldama, mõistma, oskama, raatsima, täidima, nägema, arwama, mõtlema, julgema, nõudma, kartma, tahtma, lubama wõiwad ajasõna osastawa eneste järele sihitusekś saada ja, kui tarwis, ka kaks sihitust. Näitused ajasõna sihitusega üksi: Wõin teha. Saan jooksta. Jaksad kõneleda. Jõuab maksta. Suudame liigutada. Tohite ütelda. Käsewad minna. Katsun lugeda. Proowid joonistada. Püüab seletada. Himustame juhtida. Armastame jutustada. Ihate sundida. Ihkawad näha. Ihaldan armastada. Mõistad kõneleda. Oskad laulda. Raatsib anda. Täime kinkida. Näeme nõeluda. Arwate awitada. Mõtlewad reisida. Julgen rännata. Nõuab täita. Kardab hakata. Tahame katsuda. Näitused kahe sihitusega, millest üks nimesõnane ja teine ajasõnane: Wõin asju teha. Saan kahju kaitsta. Jaksad kappi tõsta. Jõuab raha maksta. Suudame tõrt liigutada. Tohite sõna ütelda. Käsewad rehte peksta. Katsun kirja lugeda. Proowid kujustust joonistada. Lubab töö teha.

§ 53. Ajasõnad „käskima, paluma, manitsema, noomima, laskma" wõiwad ka koguni kolm sihitust, ühte teise järele, nõuda, kuid nii, et alusel on üks nimesõnane ja teine ajasõnane sihitus, ja wiimsel on weel enese nimesõnane sihitus. Näitused:

Peremees käskis sulast põldu künda. Perenaene käskis tüdrukut riistu pesta. Laps palus luba leiba wõtta. Mina palusin sõpra raamatut lugeda. Ta palus kirikuõpetajat last ristida. Kirikuõpetaja manitses kogudust pühakirja uurida. Kooliõpetaja manitses lapsi sõna kuulda. Isa noomis

poega tööd teha. Woorimees laskis hobust rohtu süüa. Ta laskis mehe asjad ära tuua.

Mitmekordne sihitus.

§ 54. Kui kaks sihitust ühes lauses on, siis tulewad nad sidesõnade abil ühendada. Näitused:

Mehed nägiwad partisid ja püüsid. Poisid püüdsiwad hakkisid ja kaarnaid. Isa ostis hobuse ja lehma. Ta käskis lugeda ja kirjutada. Tark armastab uurida ja mõtelda. Õpetlane oskab tarkust seletada ja teadust edendada.

§ 55. Kui rohkem kui kaks sihitust ühes lauses on, siis tuleb wiimase kahe wahele sidesõna panna, kuna teised enne komma läbi lahutada on. Näitused:

Mehed nägiwad partisid, püüsid, metskanu ja tetresid. Poisid püüdsiwad hakkisid, kaarnaid, rääkusid ja warblasi. Isa ostis hobuse, lehma, kitse ja lamba. Ta käskis lugeda, kirjutada, joonistada wõi laulda. Tark armastab uurida, mõtelda, katsuda ehk proowida. Õpetlane oskab tarkust seletada, teadust edendada, haridust kaswatada ning tublidust kosutada. Rumal ei loe raamatut, ei õpi teadust ega hari waimu. Laisk ei püüa õppida, ei katsu edasi saada ega tarkust omandada. Usin katsub waimu harida, tarkust omandada, kõike teada ja põhjuseid uurida.

§ 56. Elawas kõnes ühendatakse sagedasti mitu sihitust ilma sidesõnadeta ning pandakse kõigest komma iga sihituse wahele. Näitused:

Laul elustab hinge, wahwustab waimu, sütitab südant, kõlastab kõrwu, lõbustab meelt. Hää kergitab kitsikust, toetab waesust, ajab ahastust, wähendab wiletsust, awitab häda. Rõõm karastab julgust, elustab waimu, soendab südant, toetab tegewust, mõnustab mõistust, äratab häädust.

Määrus.

(Attributum. Опредѣленіе. Nähere Bestimmung.)

Määruse loomust.

§ 57. Alus, üteldus ja sihitus wõiwad mitme sõna läbi ligemini ehk paremini seletatud ehk määratud olla. Niisugune seletaw sõna on kas nime-, omaduse-, ase-, arwu-, kesk- wõi määra-sõna. Kõik sõnad, pääle nime- ja määra-sõna, muutuwad arwu ja käänete poolest ühes selle sõnaga, mida nad määrawad. Näitused:

*Kuld*kangas on kallis. *Heina*maa on haljas. *Mehe* sõna olgu kindel. *Wene* rahwas on suur. *Ilus* ilm lõbustab meelt. *Kelle* suu matsub? *Üks* mees ei suuda palju. *Tehtaw* töö on pooleli. *Wiltu* maja on karbetaw.

Põld on *künd*lagendik. Tema on *pere*mees. Maja on *naabri* omandus. Kreutzwald on *Eesti* kirjanik. See on *tema* jagu. Hobune on *üks* loom. Kuub on *tehtud* riie. Wirk on *walmis* tööline.

Rüütlid kandsiwad *raud*riiet. Keegi otsis *seltsi*meest. Ära püüa *wõõra* oma! Edenda *tublid* meelt! Sõber annab *seda* nõuu. Otsiti *kahte* sulast. Palgati *õppinud* ümmardaja. Osteti *pooleli* riie.

Neis näitustes on harwa kirjaga sõnad kõik määrused ja nimelt sõnad „kuld-, heina-, Wene, mehe, ilus, kelle, üks, tehtaw, wiltu“ alusele, sõnad „künd-, pere-, naabri, Eesti, tema, üks, tehtud, walmis“ ütelduseie ja sõnad „raud-, seltsi-, wõõra, tublid, seda, kahte, õppinud, pooleli“ sihitusele.

Määrus alusele nimesõnana.

§ 58. Ühte sõna on wõimalik teise läbi määrata, see on ligemini seletada. Kõige esiti sünnib see *nimetawa* käändega, mis alati päris-alusega üheks sõnaks kokku sulab, aga ise loomu poolest määrus on. Näitused:

*Raud*kübar on kindel. *Wask*madu on salalik. *Wesi*weski on kasulik. *Hõbe*raha on walge. *Mets*rahwas ei

ole haritud. W i t s raud on õhuke. R õ h taed on sage. P u r i hambad on paksud. P u uking on raske. N a h k hiir lendab. P a s kräästas karjub. P õ l dmarjad punetawad. W e r i lilled punawad. T u l i heinad kõiguwad. P õ h i laud kinnitab.

Neis üteluste on sõnad „raud=, wask=, wesi=, hõbe=, mets=, wits=, rõht=, puri=, puu=, nahk=, pask=, põld=, weri=, tuli=, põhi=" nimesõnased nimetawased määrused alusele.

T ä h e n d u s. Enamasti loetakse niisugused nimetawad käänded, mis järgmise sõnaga ühte on kirjutatud, koguni üheks sõnaks, aga et nad kahest sõnast on kokku pandud, siis tuleb sõna esimest osa walju lauseõpetuslise nõudmise järele määruseks pidada, kui ka nende üheks-sõnaks-pidamine just wõõriti ei ole.

§ 59. Kui nimesõna alusele määruseks pandakse, siis wõib see ka o m a s t a w a s käändes olla ja üksi siis, kui alus ise ka nimesõna on. Näitused:

M e h e käsi on tugew. T ö ö l i s e jalg murdus. A i a puud kaswawad. I s a sõna tuleb kuulda. P e r e m e h e käsk mõjus.

Neis näitustes on sõnad „mehe, töölise, aia, isa, peremehe" määruslised nimesõna omastawad.

§ 60. Nimesõna omastaw määrusena wõib ka oma järgmise põhjus-sõnaga üheks sõnaks liituda, kui ta ainsuses terwe sugu ehk mitmuse asemel on. Näitused:

I n i m e s e = sugu on suur. E m a = arm on mõõtmata. K a r j a = poiss puhub pasunat. P e r e = omanikud on w a l l a = liikmed. K a p i - tegija on puusepp. M õ t t e = wiisid on tundmata. L a u l u = koor käib koos. N a a b r i=rahwas on wägew. A m e t i=mees olgu truu. K ü t t e=puud oliwad kuiwad. P a l g a=raamat on tarwiline. P õ l l u=mees künnab, äestab ja seemendab. M a j a=omanikud peawad linna=maksusid maksma. K u r j a=tegija ei ole auus.

Neis lausetes tähendawad sõnad „inimese=, ema=, karja=, pere=, kapi=, mõtte=, laulu=, naabri=, ameti=, kütte=, palga=, põllu=, maja=, kurja=," niisama palju kui „inimeste, emade, karjade,

perede, kappide, mõtete, laulude, naabrite, ametite, kütete, palkade, põldude, majade, kurjade," selle pärast on neid järgmise sõnaga kokku kirjutada. Kokkukirjutamine sünnib kõige kas kokku ehk weel paremini jao-märgiga (-), mis kumbatgi sõna selgemini silmale nähtawaks teeb, ehk ta küll sedasama tähendab, et kaks sõna üheks on sulanud.

Mitmuse omastawat kirjutatakse wäga harwa järgmise sõnaga kokku, nagu „laste-raamat", „meeste-koor", „liikmete-kogu", „meeste-" ja „naeste-rahwas," et näidata, kuda kaks sõna üheks mõtteks on saanud.

§ 61. Ka omaduse-, ase- ja arwusõna omastawad wõiwad alusele määruseks olla, kui nad ise nimesõna asemel on tarwitatud. Näitused:

Ülekohtuse waranduѕ on põhjata. Õiglase tegu on auus. Haige walu oli suur. Selle sõna maksab. Tema ema oli tõbine. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. Kahe jõud on suurem. Nelja nõuu mõjus.

Määrus alusele omaduse-sõnana.

§ 62. Omaduse-sõna on alusele määruseks selle läbi, et ta alust lähemini seletab, määrane see on, s. o. missugune omadus alusel on. Näitused:

Tark mees tunneb elu. Hää inimene awitab hädalist. Tubli tööline ei wiida aega. Ilus neiu ärgu olgu uhke. Soe tuba on meeldiw. Laisk sell ei tee tööd.

Neis näitustes on sõnad „tark, hää, tubli, ilus, soe, laisk" määrused.

Tähendus. Iseenesest mõista on, et siin ka wõimalik on säärasein määrusi tarwitada, mis ka osase aluse kohta sünniwad. Näitused: Poolikuid päid on wiljal hulgas. Wagu lambaid sünnib palju ühte lauta. Tarku mehi ei ole palju.

§ 63. Eesti keeles on pruugiks ka terweid nimesõna käändeid, millel sagedasti enestel ka jälle määrused on, määrusteks tarwitada. Näitused:

Suurt sugu inimesed on kõrged. Paha seltsi mehed ei ole truud. Seda wõrt asjad on harwa. Seda sorti seeme ei idane. Uhkes riides herra ei ole talupoeg. Peene ninaga koer ajab jäneseid. Pika säärega saapad peawad wett. Ilma asjata sõna ei ole kasulik. Üle oja peremees on tubli ja töökas. Karu-nahast kasukas on soe. Rebase-nahast kübar oli tartlaste ehe. Männa-puust maja ei mädane. Suurtest kiwidest müür on rõske. Pehmest sawist wall ei ole tugew.

Tähendus. Neis näitustes on õieti nimesõna määruseks, ja sellel määrusel enesel on alles omaduse-sõnane määrus selles käändes, milles nimesõna määrusena seisab.

§ 64. Kui omaduse-sõnaseid määrusi kaks on, siis ühendatakse neid side-sõna läbi. Näitused:

Tubli ja töökas inimene täidab kohust. Helde ning armuline Jumal halastab. Suur wõi rammus põld annab wilja. Rikas ehk jõukas mees ei tunne puudust. Säraw ja hiilgaw päike soendab.

§ 65. Kui rohkem kui kaks omaduse-sõnast määrust on tarwitada, siis on ka kaks wiimast sidesõnaga ühendada, kuna teised komma läbi lahutada tulewad. Näitused:

Tubli, töökas, agar, wirk ja truu inimene täidab kohust. Helde, armuline, truu ning ärdameelne Jumal halastab. Suur, laialine, haritud wõi rammus põld annab wilja.

§ 46. Elawas kõnes wõib ka siin mitu määrust ilma ühegi sidesõnata komma läbi lahutatud üks teise järele panna. Näitused:

Ilus, kõlaw, helisew, puhas, armas laul waimustab meelt ja sütitab südant. Säraw, kaunis, tuumakas, elaw kõne äratab waimu. Õiglane, auus, palaw armastus wõidab takistused.

Määrus alusele asesõnana.

§ 67. Asesõnad on alusele otse niisamati määruseks, nagu omaduse-sõnadgi, ühes arwus ja wahest ka ühes käändes. Näitused:

Mina waene kaotasin raha. Minu isa ostis uue koha. Kes mees ostis hobuse? Keegi inimene ei teadnud seda. See poiss ei oska lugeda. Oma laps ei tundnud isa.

Neis näitustes on sõnad „mina, minu, kes, keegi, see, oma“ asesõnad määrustena tarwitatud.

Määrus alusele arwusõnana.

§ 68. Arwusõna wõib just niisamati määruseks alusele tarwitatud olla, nagu omaduse- ja ase-sõnagi. Näituseb:

Üks mees tõi süüa. Kaks meest oli põllul tööl. Kolm inimest kandis kappi.

Esimene tööline tuli wara. Teine mees aitas lõigata. Kolmas inimene oli kõneleja. Neljas laps oli surnud.

Pool teed oli käidud. Kolmandik osa oli arwatud. Neljandik osa oli 10 rubla.

Tähendus. Eesti raamatutes loeme sagedasti, et põhiarwude järel mitmus on tarwitatud, näituseks: „Kaks meest oliwad põllul. Kolm inimest kandsiwad kappi. Neli last lugesiwad raamatut. Kümme meest oliwad siin“ jne. Õigem on aga siin ainsust tarwitada, sest et ka muidu arwusõna ainsuse osastawat enese järele nõuab, nagu juba § 11 tähenduses juhatatud.

Määrus alusele kesksõnana.

§ 69. Tehtawiku minewiku kesksõna on Eesti keeles nimesõna loomuga, selle pärast on temale wõimalik nimesõna omastawat määruseks panna, kuna see kesksõna ise aluse määrus on. Näituseb:

Mõned inimeste tehtud tööd on ilusad. Jumala kästud teod teewad õndsaks. Inimeste ütteldud sõnad ei ole iga kord mitte täis tarkust. Selle helilooja sünnitatud laul kõlas hästi. Ühe luuletaja loodud salmikud oliwad ilusad. Mitme mehe nähtud asi ei jää warjule. Ühe inimese mõteldud mõtted on teadmata.

§ 70. Ka ühene ajasõna kesksõna wõib omaduse-sõna kombel määruseks olla. Näitused:

Wäsinud inimene magab. *Surnud* hunt ei hammusta (wana-sõna). *Rännanud* mees on roidunud. Teed *käinud* inimene ihaldab öömaja. *Tehtud* töö rõõmustab meelt.

Määrus alusele määrasõnana.

§ 71. Ka määrasõna wõib omaduse-, ase- ja arwusõna wiisi alusele määruseks olla, ehk teda küll muuta ei wõi. Näitused:

Wõõriti asi ei meeldi. *Serwiti* laew on wigane. *Alasti* inimene ei kannata külma. *Wastastikku* abi annab kindlust. *Ilusasti* ja *puhtasti* laulmine 'pole kerge. *Wiltu* asi ei ole õiglane.

Määrus ütelusele nimesõnana.

§ 72. Ütelusele on wõimalik *nimetawat* käänet määruseks panna, nagu alusele gi (§ 58). See nimetaw kääne tuleb päris ütelusega üheks sõnaks kirjutada. Näitused:

Kajak on *wesi*lind. Mart on *rätt*sepp. Mihkel on *king*sepp. Kaffrid on *mets*rahwas. Karikakrad on *põld*lilled. Lillakad on *mets*marjad. Lõwi on *kiskelajas*.

Neis näitustes on sõnad „wesi-, rätt-, king-, mets-, põld-, kisk-" määrused ütelusele (wõrdle § 58 ja § 89).

§ 73. Kui ütelduse määruseks mitmuse eest pruugitud ainsuse omastaw on, siis tuleb ta ütelusega kokku kirjutada. Näitused:

Mart on *koha*-mees. Jaan on *pere*-mees. Tiiu oli *pere*-naene. Keiser on *riigi*-walitseja. Tahk on *luisu*-kiwi. Kapp on *maja*-riist.

§ 74. Ütelusele wõib ka nimesõna omastawas määruseks panna, nagu alusele gi, aga üksi siis, kui ütlus ise ka nimesõna on. Näitused:

Mõtleja inimene on *Jumala* loom. Mäe Mart on *küla* kingsepp. Rikas mõisnik on *walla* liige. Suur weski on *naabri* omandus.

§ 75. Kui nimesõna asemel omaduse-, ase- wõi arwusõna omastawana tarwitatakse, siis wõiwad need kõnejaod ütelduse määrusteks olla. Näitused:

Meie isa on w a e s t e sõber. Mäe Mart on m e i e kingsepp. Rikas mõisnik on m e i e herra. See suur weski on t e m a omandus. Kassi Mart on t e i s t e mees.

§ 76. Nagu alusele (§ 63), nii on ka ütelduselle wõimalik terweid käändeid määruseks panna. Näitused:

Igaüks ei ole s u u r t s u g u inimene. Nemad on ü h t e n ä g u mehed. Need on l ü h i k e s t e j ä ä r t e g a saapad. See on k u u s e - p u u s t maja.

Määrus ütelduselle omadusesõnana.

§ 77. Ütelduselle wõib omadusesõna määruseks panna, nagu aluselegi, kuid enamasti siis, kui ta nimesõna on. Näitused:

Mõtleja inimene on m õ i s t l i k loom. Mäe Mart on o s a w kingsepp. Rikas mõisnik on w õ i m u k a s herra. See suur weski on naabri t ä h t j a s omandus.

Neis lausetes on sõnad „mõistlik, osaw, wõimukas, tähtjas" omadusesõnased määrused.

Määrus ütelduselle osastawana.

§ 78. Kui ütlus nimesõna osastaw on, siis wõib teda omaduse-, ase- ja arwusõna määrusega ehtida. Näitused:

Herra on s u u r t s u g u m e e s. Tema ei ole m u u d kui sulane. Tema on s e d a t õ u g u loom. Söök on s o o l a m a g u toit. Kuub on u u t m o o d i riie. Tema on W e n e u s k u inimene. Neid on k a h t e t õ u g u rahwast. Kartulid on m i - t u t s u g u kaswud. Mihkel on Luteri u s k u poiss. Jaan on W e n e u s k u mees.

Määrus ütelduselle asesõnana.

§ 79. Ütelduselle on mõni kord ka wõimalik määrust asesõna näol panna. Näitused:

Meie Mart on s e e mees. Teiste Juhan on t e i n e poiss. Pere sulane on s ä ä r a n e tööline.

Neis näitustes on sõnad „see, teine, säärane" asesõnased määrused.

Määrus üteldusele asesõnana.

§ 80. Üteldusele on mõni kord wõimalik määrust asesõna näol panna. Näitused:

Meie Mart on see mees. Teiste Juhan on teine poiss. Pere sulane on säärane tööline.

Neis näitustes on sõnad „see, teine, säärane" asesõnased määrused.

§ 81. Wäga hästi on wõimalik omaduse=, arwu= ja ase=sõnu ka nimesõnade omastawaga ühes määruseks tarwitada. Näitused:

Tema on wõõra walla mees. See on meie kihelkonna õpetaja. Mehed oliwad ühe linna elanikud.

§ 82. Eesti keeles on wõimalik ajasõna määrosasta=wale, kui see ütelus on, asesõna määruseks panna. Näitused:

See asi ei ole minu arwata. See tegu ega töö ei ole sinu teha. See tähtjas toimetus oli tema õien=dada. Ei need sõnad ole meie ütelda. See teekäik ei ole teie teha. Kõik need tööd on nende toimetada.

Määrus üteldusele arwusõnana.

§ 83. Üteldusele pandakse sagedasti arwusõnad määruseks. Näitused:

Minu sulaseid on kaks meest. Sepa töölisi on kolm õpipoissi. Tema peret on kümme hinge.

Meie Mart on esimene mees. Teie Juhan on teine soldat. Pumba Kaarel on kolmas lõikaja.

§ 84. Arwusõna omastawat on, niisamati nagu nime= ja asesõna, wõimalik üteldusele määruseks tarwitada. Näitused:

See töö on kahe teha. See asi on kolme õiendada. See koorem on nelja tõsta.

§ 85. Kui alusel arwusõna põhiarw määruseks on, siis tuleb ütelus, kui ta nime=, omaduse= wõi ase=sõna on, mitmu=sesse panna. Näitused:

Kaks inimest on *peremehed*. Kolm sulast on *töölised*. Neli meest on *puuraiujad*. Wiis hinge on *haiged*. Kuus pakki on *rasked*. Seitse wankrit on *raudsed*.

§ 86. Kui ajasõna arwusõnaste määrustega aluse ütelduseks on, siis peab ta Eesti keele loomu järele ainsuses olema, aga on sagedasti mitmuses tarwitatud, mis siin all klambritesse paneme. Näitused:

Kaks meest *ajab* (ajawad) juttu. Wiiest rublast *puudub* (puuduwad) kaks. Kuus hoonet *hakkas* (hakkasiwad) põlema. Palju mehi *räägib* (räägiwad). Mitu sulast *künnab* (künnawad). Kolm poega ja kaks tütart *elab* (elawad).

Tähendus. Parem on säärasel puhul ainsust üksi tarwitada, sest ka muidu nõuab Eesti keele arwusõna enese järele ainsuses nimesõna.

Määrus üteldusele ajasõnana.

§ 87. Et Eesti keeles ajasõna määrosastaw nimesõna loomune on, siis on temale wõimalik selle omastawat käänet määruseks panna. Näitused:

Maailma inimeste elu on Jumala *juhatada*. Riikide olud on walitsejate *juhtida*. Töö kord on meistri *õpetada*. See hoone on puusepa *ehitada*. Lai põld on sulase *künda*. Suur esi rukkid oli tüdruku *lõigata*. See lopsakas hein on poisi *niita*. Lammas on Kaie *niita*. Lehm on Maie *lüpsta*. (Wõrdle § 82 ja 84.)

§ 88. Tehtawiku minewiku kesksõna on wõimalik ütelduseле määruseks panna, kuna kesksõnal enesel asesõna määruseks on. Näitused:

See on *minu kirjutatud* raamat. Sääl on *sinu tehtud* asi. Siin seisab *tema taotud* katel. *Meie käidud* reis oli õige pikk. *Teie nähtud* maid ja linnasid on palju. *Nende ostetud* kohad on üsna ilusad. (Wõrdle § 69.)

Määrus üteldusele määrasõnana.

§ 89. Kui määrasõna niisamati ütelduse juurde tarwitatakse, nagu aluselegi, siis wõib ta määrus olla. Näitused:

Tema teade oli w õ õ r i t i sõna. Need inimesed on k o r r a t i käijad. Iga waras on o t s e kurjategija.

Neis näitustes on sõnad „wõõriti, korrati, otse" määra-sõnalised määrused ütelduseele.

Määrus ütelduseele käänetena.

§ 90. Seesütlewat, seestütlewat, kaasaütlewat ning ilma-ütlewat on wõimalik määrusteks ütelduseele tarwitada. Näitused:

Nägin i l u s a s r i i d e s preilid. Waatasid k i w i d e s t silda. Ehitasite k o r s t n a g a maja. Ütles k a s u t a sõna. (Wõrdle § 63, 76, 78 ja 93.)

Määrus sihitusele nimesõnana.

§ 91. Nimetawat käänet on wõimalik sihitusele määruseks panna, nagu alusele ja ütelduselegi (§ 52 ja 66). Sellel puhul tuleb nimetaw päris-sihitusega üheks sõnaks kirjutada. Näitused:

Sulane orjab p e r emeest. Ümmardaja kuuleb p e r enaist. Rändaja tarwitab r a u dkeppi. Aednik talitab m e s ilindusid. Poiss ärgu korjaku t a t i kseeni. Mõni armastab s u w irukist. Mees ostis k a a pküibara. Hans ostis t a l ukoha. Poiss sai n a h kpükfid.

Neis näitustes on sõnad „pere-, raud-, mesi-, tatik-, suwi-, kaap-, talu-, nahk-," nimesõnased määrused.

§ 92. Sihitus wõib ka, nagu alus ja ütelus, nimesõna omastawa läbi ligemini seletatud ehk määratud olla. Näitused:

Pere isa ostis k a u p m e h e maja. Talunik ehitas w i l j a rehe. Koolilaps omandas g e o g r a f i a raamatu.

Neis näitustes on sõnad „kaupmehe, wilja, geografia" omastawased määrused sihitusele.

T ä h e n d u s. Iseenesest mõista sünnib ka siin, mis juba § 60 omastawa kokkusulamisest järgmise sõnaga on üteldud.

§ 93. Ka mõned teised käänded — pääle omastawa — wõiwad sihitusele määrusteks olla. Näitused:

Pere-isa ostis *puust* maja. Talunik ehitas *põllukiwidest* rehte. Koolilaps omandas *tarbe wõrt* raamatud. Nad nägiwad *halwas riides* meest. Laps ütleb mõnda *asjata* sõna. Mees nõuutas *pika säärega* saapad. Kooliõpetaja laidab *tänamata* meelt. (Wõrdle § 63, 76, 78 ja 91.)

Määrus sihitusele omadusesõnana.

§ 94. Sihitusele on wõimalik, just nagu alusele ja üteldusele, omadusesõnu määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis *ilusa* maja. Talunik ehitas *ruumika* rehe. Koolilaps wõttis *kasuliku* raamatu.

Neis näitustes on sõnad „ilusa, ruumika, kasuliku“ omadusesõnased sihitusele.

Määrus sihitusele asesõnana.

§ 95. Sihitusele wõime ka, nagu alusele ja üteldusele, asesõna määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis *selle* maja. Talunik ehitas *oma* rehte. Koolilaps wõttis *minu* raamatu.

Neis näitustes on sõnad „selle, oma, minu“ asesõnased määrused sihitusele.

Määrus sihitusele arwusõnana.

§ 96. Sihitusele wõime, nagu alusele ja üteldusele gi, arwusõna määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis *kaks* maja. Talunik ehitas *kolm* rehte. Koolilaps wõttis *wiis* raamatut.

Mina wõtan *esimese* sõna. Sina ütled *teise* salmi. Tema jutustas *kolmanda* jutu.

Mees nimetas *poole* arwu. Naene ütles *kolmandiku* luule. Laps sai *neljandiku* naela leiba. See peremees nõuutas *kümnese* wankri. (Wõrdle § 68 ja 83.)

Määrus sihitusele kesksõnana.

§ 97. Ajasõna kesksõna on wõimalik sihitusele, nagu alusele ja üteldusele gi, määruseks panna. Näitused:

Ostan k e s t w a riide. Kaupled k u j u t u d kuube. Tood n u u m a t u d looma.

Määrus sihitusele määrasõnana.

§ 98. Määrasõnu on mõni kord wõimalik sihitusele määrusels tarwitada. Näitused:

Kehw kõnemees ütles w õ õ r i t i sõnu. Sõber ostis w a l m i s kuue. Teine tõi t e i s i t i sõnumi. (Wõrdle § 71 ja 89.)

Määrus sihitusele käänetena.

§ 99. Sihitusele on wõimalik niisamati, nagu alusele ja üteldusele gi, üksikuid käändeid — pääle omastawa — määrusteks tarwitada ja nimelt iseäranis osastawat, seesütlewat, seestütlewat, ilmaütlewat ja kaasaütlewat. Näitused:

Alamat sugu mees wõttis s u u r t s u g u naese. Mina nägin h a l w a s r i i d e s meest. Isa ostis p u u s t maja. Ostsin k õ r w a t a kruusi. Osaw puusepp ehitas k o r s t n a g a maja. (Wõrdle § 63, 76, 78, 90 ja 93.)

Mitmekordne määrus sihitusele.

§ 100. Sihitusele on wõimalik kahte määrust korraga panna, ja siis on neid sidesõnaga ühendada. Näitused:

Selgitatud mõte nõuab i h u ja w a i m u priiust. Koor laulab i l u s a t ja m õ j u s a t laulu. Teretaja pidas w a i m u k a ja t u u m a k a kõne.

Neis näitustes on sõnad „ihu ja waimu, ilusat ja mõjusat, waimuka ja tuumaka" määrused sihitusele.

§ 101. Sihitusele wõib ka mitu määrust panna, ja siis on kaks wiimast sidesõnaga ühendatud, kuna teiste wahel komma on. Näitused:

Koor laulab k a u n i s t, k õ l a w a t, a r m s a t, i l u s a t ja m õ j u s a t laulu. Teretaja pidas w a i m u k a, t u u m a k a, s ü d a m l i k u ja s õ b r a l i k u kõne. Selgitatud mõte nõuab k e h a ja m e e l e, l i i k m e ja a r u, i h u ja w a i m u priiust.

§ 102. Elawas kõnes juhtub seda wäga sagedasti, et sihituse määrused, nagu aluse ja üteldusе omadgi, ilma side-

sõnadeta sihituse ette pandakse, igaühele komma wahele. Näitused:

Koor laulab tuumakat, waimustawat, südditawat, kõlawat, ilusat laulu. Koolmeister pidas kauni, armsa, liigutawa, elawa, mõjusa kõne.

Tähendus. Tähele on panna, et aluse, ütelduse ja sihituse määrustel palju sarnadust on. Aluse määrused on § 58—71, ütelduse määrused § 72—90 ja sihituse määrused § 91—102 seletatud.

Määrus osastawase aluse-, ütelduse- ja sihitusega.

§ 103. Kui tähendada tuleb, et määrus üks osa terwet asja on, siis on osa nimetawas ja asi osastawas käändes. Näitused:

Nael wõid on toodud. Koorem puid on ostetud. Waat õlut on walmistatud. See raha on rubla hõbedat. See riie on küünar kalewit. Telli paar püksa! Osta wakk rukkid! Tee waks wahet!

Ostsin koorma õlgi. Talitasid waadi mõdu. Kõndis wersta maad.

Ühte-kirjutamisest.

§ 104. Kui sõna „maa" geografia-nimedes ette tuleb, siis on ta ikka oma eel käiwa omastawase määrusega ühte kirjutada, näituseks: „Eestimaa, Liiwimaa, Wenemaa, Türgimaa, Saksamaa, Prantsusemaa" jne. Niisamati on wõimalik pärisnimedes omastawast määrust järgmise sõnaga kokku kirjutada, kui see „oja, jõgi, järw, meri, mägi, küla, linn, wald" on sel puhul, mil omastawane määrus mingi sõna on, mida jagamise-märkide abil wõimalik isesõna nägu teha, näituseks: „Ame-oja, Wõhma-küla, Tartu-linn, Raadi-wald," ehk sääraseid nimesid küll ka sagedasti lahti kirjutatakse. Muud sõnad, nende seas „keel, mees, naene," ei tule mitte ühte kirjutada, näituseks: „Eesti keel, Wene mees, Saksa naene" jne., ei mitte „Eestikeel, Wenemees, Saksanaene."

Käänatud määrus.

§ 105. Kui kõnes määrust käänata ja selle läbi määratuseks muuta tuleb, siis käändub pääle nimetawa iga sõna enese käände järele. Näitused:

Suur hulk inimesi, suurt hulka inimesi, suure hulga inimeste; suurde hulka inimestesse, suures hulgas inimestes, suurest hulgast inimestest; suurele hulgale inimestele, suurel hulgal inimestel, suurelt hulgalt inimestelt, suureks hulgaks inimesteks jne.

Üksnes rajaw, olew, kaasaütlew ja ilmaütlew ei nõua esimestes sõnades, mis omastawasse panna on, lõppusid, waid ainult wiimses. Näitused:

Suure hulga inimesteni, suure hulga inimestena, suure hulga inimestega, suure hulga inimesteta.

§ 106. Sõnad, mis midagi määru wõi hulka tähendawad, mille sekka ka arwusõnad arwata on, nõuawad alati nimesõna osastawas. Näitused:

Hulk raha. Palju lapsi. Kaks wakka kaera. Wiis puuda rukkid. Korwi täis kartohwlid. Natuke aega. (Wõrdle § 22.)

Määratus.

(Definitio adverbialis. Обстоятельственное слово. Umstandsbestimmung.)

Määratuse loomust.

§ 107. Määrasõnade abil on wõimalik ühte lauset weel ligemini seletada ehk määrata, kui määruse läbi. Niisuguse ligema seletuse sõna nimetame määratuseks. Näitused:

Õpetaja kõneleb *selgesti*. Lind laulab *ilusasti*. Mets haljendab *armsasti*. Lilled lõhnawad *magusasti*. Rohi kaswab *lopsakasti*. Sulane teeb *hoolsasti* tööd. Usin koolilaps õpib *agarasti*.

Neis näitustes on sõnad „selgesti, ilusasti, armsasti, magusasti, lopsakasti, hoolsasti, agarasti“ määrasõnased määratused lauses.

§ 108. Määratusi on wõimalik ka iga omadusesõnase aluse, ütelduse ja sihituse ja iga määruse ligemaks seletuseks tarwitada, kui määrus omadusesõna on. Näitused:

Haljendaw mets on *wäga* ilus. Usin ja sõnakuulelik laps on *üli* armas. Kohtu nuhtlus on *sagedasti hirmus* wali. Mõni ütelus on *õige* kena. Mõned salmikud on *kaunis* ilusad; teised on *wäga* ilusad; kolmandad on *üsna* puudulikud ja inetud. Isa sõna oli *koguni* kasulik.

Neis näitustes on sõnad „wäga, üli, sagedasti, hirmus, õige, kaunis, üsna, koguni" määratused omadusesõnasele üteldusele.

§ 109. Määratused ei ole mitte üksnes määrasõnad, waid nad wõiwad ka üks wõi mitu nime=, omaduse=, arwu=, ase= ja aja-sõna kõige oma käänete= ja pööretega olla, kui need ühe ainsa määrasõna aset täidawad. Näitused:

Poiss kõnnib wäljas *palja jalu*. Mees läheb *jala koju*. Temal on *hulk* õunu. Isa õpetab lapsi *seda wiisi*. Ema juhatab tütart *armastuse sõnal*. Üks mees andis *minule* süüa. Keegi küsis *oma lapselt* katekismust. Isa läks *kahe pojaga teele*. Waene mees oli kolm päewa *ilma Jumala iwata*. Noor tüdruk läks *linna teenijaks*. Kirjamees Ristmets elas *Eesti rahwale auuks*. Agar koolipoiss õppis *hommikust õhtuni*. Pahategija pandi *torni kinni*. Mees tuli *sõbrana minu juurde*.

Neis näitustes on sõnad „palja jalu, jala koju, hulk, seda wiisi, armastuse sõnal, minule, oma lapselt, kahe pojaga, ilma Jumala iwata, linna teenijaks, Eesti rahwale auuks, hommikust õhtuni, torni kinni, sõbrana minu juurde" kõik määratused.

Määratuste jaotus.

§ 110. Määratused on just nõnda, nagu määrasõnad, *wiiesugused* ja nimelt:

1) *Kombe ja wiisi*, 2) *aja*, 3) *koha*, 4) *hulga* ja 5) *jaatamise* ja *eitamise* seletused.

§ 111. *Kombe ja wiisi* määratused seletawad, *kuda* midagi sünnib; *aja* määratused tähendawad, *millal* midagi sünnib, *koha* määratused näitawad, *kus* midagi sünnib; *hulga* määratused määrawad, *kui palju* midagi sünnib; *jaatamise*

ja eitamise määratused ütlewad, kas midagi sünnib wõi ei sünni.

Kombe ja wiisi määratused.

1. Üksikud määrasõnad.

§ 112. Üksikud määrusõnad näitawad ühe ainsa sõna läbi, mis omaduse-sõnast lõppude -sti, -ti, -misi, -stikku, -mini ja -masti kaudu sünnitatud, kombet ja wiisi. Näitused:

Lind laulab ilusasti. Õiglane smees tasub auusasti oma wõla. Kohus nuhtleb kurjategijat rängasti. Inimene käib püsti. Rumal teeb wõõriti. Tark teeb hästi. Koolilapsed loewad kordamisi. Soldatid seisawad ridastikku. Üks õpib hõlpsamini kui teine. Üks tööline teeb wirgemini tööd kui teine. Üks räägib selgemasti kui teine.

2. Alaltütlew kääne.

§ 113. Alaltütlew kääne, lõpuga -lt, on sagedasti ka kombe ja wiisi määratusena tarwitataw. Näitused:

Laulja laulis waljult. Sõber teatas mulle sõna rõõmsalt. Tema käis pikalt. Ostis maja odawalt. Rahe tegi laialt kahju. Rääkis minule seda pikalt ja laialt.

§ 114. Alaltütlew kombe ja wiisi määratusena näitab rida ja korda. Näitused:

Kerjaja käib küla pere perelt läbi. Pais tõusis pilk pilgult. Jõgi paisus päew päewalt. Kohtunik uuris mees mehelt läbi. Loeti kiri sõna sõnalt ette.

3. Teised käänded.

§ 115. Kombe ja wiisi määratustena ilmuwad weel mitmed käänded, kui nad ütlewad, kuda midagi sünnib, iseäranis osastaw, alalütlew, kaasaütlew ja ilmaütlew. Näitused:

Õpetaja rääkis mitmet wiisi. Ta andis minule seda wõõrt õpetust. Juudid peksiwad Kristust armetul kombel. Ema manitses tütart armu sõnal. Poiss jook-

seb suure rutuga üle silla. Pillaja raiskab meelega oma raha ära. Tõsine sõber awitab teist sõpra hää meelega. Tänulik laps tunnistab suure rõõmuga wanemate hääteguside. Laps käis (ilma) saatjata teel. Usin teeb (ilma) sundimata hoolsasti tööd.

4. Saaw kääne.

§ 116. Kui saawat käänet kombe ja wiisi määratuseks tarwitatakse, siis wõib see nii hästi sihituse kohta käia ning nii hästi ainsuse kui mitmuse järel ainsuses, kuid mitmuse järel ka mitmuses olla. Näituseb:

Wanemad kaswatawad lapsed inimesteks (ehk: inimeseks). Mees wahetas paberiraha wasikrahaks. Poiss õpib sepatöö ametiks. Sõitjad peawad tee pooleks tegema. Wabadik paneb oma poja karjapoisiks. Mees kutsuti mõisa aednikuks. Waesed lapsed wõetagu walla hooleks. Tüdruk läks linna teenijaks. Ta tarwitas õle=sidet wööks. Jüri jäi poissmeheks. Tema pani seda imeks (naeruks, pahaks jne.). Wandus asja tõeks, waleks. Hüüdis teist isandaks. Kutsus poissi sulaseks. Raius noori puid teiwasteks, lattideks, roowikuteks.

§ 117. Kui kedagi ametisse pandakse, on ametimehe nimi saawas käändes tarwitada. Näituseb:

Andres waliti kohtumeheks. Kandidaat kutsuti õpetajaks. Wolikogu tõstis Jüri wallawanemaks. Rahwas walis mehe wolinikuks. Poiss õpib rättsepaks.

§ 118. Kui omaduse=sõna saawat määratuseks tarwitatakse, siis wõib ta ka aluse wõi sihituse ainsuse ja mitmuse järel ainsuses, aga mitmuse järel ka mitmuses olla. Näituseb:

Waesus teeb inimesed armetuks (ehk: armetuteks). Hoolas peremees teeb maja ja õue puhtaks. Röömlid riisuwad maja paljaks ja maa lagedaks. Lapsed kaswawad suureks (ehk: suurteks). Põllumehed lasewad raba kuiwaks. Põdurad inimesed ei ela wanaks (ehk: wanadeks). Inimene läheb wanemaks. Ära saa wihaseks! Wili

läks küpseks. Toores poiss sai häbemataks. Hoolikas mees sai rikkaks.

§ 119. Kombe ja wiisi tähendamiseks tuleb ka saaw kääne tarwitada, kui lausel sõna „olema" wõi ka sõnade „saama, minema (lähen, läheb jne.), hakkama (kelleks, milleks), tulema, astuma, tegema, sirguma, kaswama, kutsuma" jne. pöörded ütelduseks on.

Tema on köstriks. See on hoidjaks. Mina olen õpetajaks. Tüdruk on lapsehoidjaks. Poiss on sulaseks. Laps on mul pojaks (tütreks). Neitsi sai mõrsjaks. Noor mees hakkas põllumeheks. Tüdruk läks teenijaks. Mihkel jääb minu sõbraks. Mees astub sulaseks. Onu tuli külaliseks. Mina teen seda oma lustiks. Puu sirgub suureks ja kõrgeks. Poiss kaswab meheks. Mina kutsusin teda wõõraks.

Need näitused seletawad, et saawat käänet üksi siis tarwitada tuleb, kui sõna „olema" ühte ajutist ametit wõi toimetust wõi kui teised nimetatud ajasõnad mõnda ühest asjast teiseks muutumist wõi saamist ütlewad.

5. Olew kääne.

§ 120. Kombe ja wiisi määratuste sekka tuleb ka olewa käände tarwitamine arwata, kus see kääne nimelt aluse kohta käib ja seismise olekut määrab. Näitused:

Inimene on wäike lapsena ja puu taimena. Muld on pangana künda. Wesi seisab loikudena. Wili seisab kõrtena. Tüdruk tuli noorena teenima. Teda wiidi haigena sinna. Ta on naesena õppinud sukka kuduma. Ehk ta saab wanana hoolikamaks. See noorik oli juba tüdrukuna agar ja hoolikas. Mis noorena harjutad, seda wanana teed. Kõik oleme noorena nõrgad ja wanana wäetid.

Tähendus 1. Kui olewat käänet ütelduse wõi sihituse kohta tarwitatakse, siis ei ole see mitte õige. Nõnda on see walesti kõneldud, kui üteldakse: „Nemad ajawad heina rohuna hunikusse," wõi „Mina jätan puud pakuna seisma," wõi „Mees künnab mulla pangana

üles," sest neis lausetes on sõnad „nemad, mina, mees" alused, ja e
olew alati aluse kohta käib, siis tuleb mõte õieti nõnda wälja
nagu oleks „nemad" rohi, „mina" pakk ja „mees" mulla pank

Tähendus 2. Sellest näituste kogust siin paragrahwis näeme, e
olew kääne lause osana kahel näol ilmub ja nimelt lisandusen
ja määratusena. (Wõrdle õpetus „lisandusest.")

6. Nimesõnad seletuseks käänetega.

§ 121. Kombe ja wiisi määratuste juurde tulewad arwata ka kõik need nimesõnad, mis — mõnikord määrustega — sees-ütlewa, kuid ka alalütlewa käände ning omaduse ja määrasõnade abil ja lisanduse näol, komma läbi lahutatud, päälauset seletawad. Näitused:

Mees magas, *pää kotis*. Sulane uinus, *pää kiwil*. Toomas magas, *pää padjal*. Mees käib, *kuub seljas* ja *müts pääs*. Naene kõnnib, *sõlg rinnas* ja *tanu pääs*. Kubjas kõnnib, *pää püsti* ja *kepp käes*. Kuri mees siunab, *süda täis*. Peremees tuli koju, *meel haige*. Sulane kündis wäljal, *hobune adra ees*. Mehed ajasiwad juttu, *piibud suus*. Tüdruk läheb, *heinad õlal*. Wanker liigub, *koorem pääl*. Maja on näha, *waresed katusel*. Ümmardaja jalutab, *laps käel*. Ei keegi sünni, *müts pääs* ja *kirwes käes* (wanasõna). Mees mõnus, *aber pihus*, naene nägus, *laps süles* (w.-s.).

7. Nimetawad omadusesõnad.

§ 122. Kombe ja wiisi määratuste sekka tuleb weel arwata seda, kui omadusesõna ühe oleku alles-hoidmist määrab ja ise ikka selles käändes ilmub, milles eelkäiw nimesõna seisab, mille kohta ta käib. Näitused:

Hoia oma *käsi puhas*. Pidage *käed puhtad*! Püüdsin *käed puhtad* hoida. Tahab teda *ilusat* pidada. Mõis pidas *kõrtsi kuiwa*. *Tuba* tuleb *soe* hoida. Ta seisis *sirge* nagu *warras*. *Teie* seisite nende eest *hääd*. Jumal hoidku meile oma *sõna selge*. Isa hoidis *hobused rammusad*.

8. Ees- ja taga-sõnad määratustena.

§ 123. Kombe ja wiisi määratuste sekka tulewad arwata ka kõik ees- ja taga-sõnad, mis näitawad, kuda midagi sünnib. Ees- ja taga-sõnad käiwad ükſikute käänete saatusel. Näituſed:

1. Osastawa taga (pidi): Üks widas teist kätt pidi. Laps kukkus pääd pidi kaewu.

2. Omastawa ees (pääle): Pääle minu ei olnud kedagi toas. Pääle selle ei ütelnud mees midagi.

3. Omastawa taga (päralt, tõttu, wiisi, tasa): See raamat on kooliõpetaja päralt. Kohuse tõttu teeme tööd. Usin õpib mehe wiisi. Wesi tõuseb kewadel jões kallaste tasa.

4. Kaasaütlewa ees ning taga (ühes): Naene teeb ühes mehega tööd. Mu sõber tuleb minuga ühes. Õnnetus käib mõni kord õnnega ühes.

5. Ilmaütlewa ees ja seestütlewa taga (ilma): Helde süda awitab ilma maksuta. Maailma ruum on ilma otsata. Töömees ärgu jäägu palgast ilma. Kedagi ärgu tehtagu leiwast ilma.

Aja määratused.

1. Üksikud määrasõnad aja määrajatena.

§ 124. Aja määratused seletawad kõige päält üksikute määrasõnade abil, mis kõigi sellekohaliste sõnade põhjus-kujudena ilmuwad, seda aega, millal midagi sünnib. Näitused:

Sulane teeb täna tööd. Homme tuleb meile külaline. Eila oli kena päew. Tema on juba kaua siin. Minu isa on ammugi sündinud. Tänawu ei ole rikas aasta. Minu sõber tuleb warsti.

2. Olewik tulewikuna määrasõna läbi.

§ 125. Kui kõnes üks määrasõna wõi kõnekäänd on, mis tulewat aega tähendab, siis ei ole ajasõnas tulewikku tarwis ütelda, waid ajasõna seisab olewikus, aga tähendab määrasõna läbi tulewikku. Näitused:

Mina tulen homme. Sina jääd ülehombseni. Tema sõidab tulewal nädalil. Meie künname tulewal kewadel. Teie teete seda edespidi.

3. Üksikud käänded aja määratustena.

§ 126. Aja määratusteks arwatakse ka mitme käände tarwitamist, kui need tähendawad, mil, milleft saadik, kui kaua midagi sünnib. Siia tuleb iseäranis arwata alalütlewa, seesütlewa, seestütlewa, rajawa ja kaasaütlewa tarwitamine, kui see aega tähendab. Näitused:

Pidu oli heinakuu kümnendal päewal. Nelipühi on mõni kord lehekuul. Waga inimene teeb igal hommikul ja õhtul palwet. Suwel on soe ja sügisel kare ilm. Tööline sai päewas poole rubla. Sulane sai aastas 60 rubla palka. Selle mehe aeg ulatas tänasest päewast saadik. Üüri-leping wältas kolme kuu otsani. Külaline jääb ülehombseni meile. Teomees pidi ka paha ilmaga orjama.

4. Saaw kääne aja määratusena.

§ 127. Kui ühe määratud aja tarwis midagi üteldakse wõi tehtakse, siis on aja arw ka saawas käändes. Näitused:

Tulen lõunaks teile. Ma wõin seks ajaks juba surnud olla. Jäägu see asi ülehombseks. Heinad jääwad loomadele talweks. Jäi sinna ööks ja päewaks. Jättis külwi tulewaks nädaliks. Ostis riided pulma ajaks. Wõttis poisi aastaks. Laenas raha kuu-ajaks. See oli sekssamaks korraks. Mõrtsukas mõistetakse elu-ajaks wangi. Arwan teda kauemaks jääwat.

5. Ees- ja taga-sõnad aja määratusteks.

§ 128. Ka mõned ees- ja taga-sõnad määrawad aega, iseäranis määrab sõna „enne“ osastawa ees eelkäiwat ja „pärast“ järelkäiwat aega, „eest“ ja „pärast“ omastawa järel esimene minewikku ja teine tulewikku, ja „järele“ ning „tagast“ tulewikku. Näitused:

Tema jõudis *enne* mind koju. Aleksander Suur elas *enne Kristuse sündimist.* Meie tulime *pärast neid.* Tacitus elas *pärast Kristuse sündimist.* Minu sõber tuleb *kahe päewa pärast.* Kogul kõnelegu üks *teise järele.* Kaugel inimesed näewad üks teist mitme *aja tagast.*

Koha määratused.

1. *Üksikud määrasõnad koha määrajatena.*

§ 129. *Koha määratused* seletawad kõige päält *üksikute määrasõnade* abil, mis määrajate päriskuju awaldawad, seda kohta, *kus* midagi sünnib, *kuhu* keegi wõi midagi läheb, *kust* keegi wõi midagi tuleb. Näitused:

Mees kõnnib *siin.* Tema tuli *siia.* Ta läks *siit* ära. Minu sõber oli *sääl.* Ta tuli *sinna.* Tema reisis *säält* ära. Mina olin *wäljas.* Sina seisid *sees.* Tema tuli *ligi.* Meie waatasime *kõrwalt.* Teie laskside koti *alla.* Nemad seisiwad *keskel.* Sõbrad on *siin.* Waenlased on *sääl.*

2. *Sisemise ja wälimise koha käänded määratustena.*

§ 130. Koha määratuste sekka tulewad arwata ka *sisemise koha käänded* sisseütlew, seesütlew ja seestütlew ning wälimise koha käänded alaleütlew, alalütlew ja alaltütlew ühes kõigi oma määrustega. Näitused:

a. *Sisseütlewad* (küsides: kuhu? kellesse? millesse?): Meie sõidame *külasse.* Pühapäewadel lähewad inimesed *kirikusse.* Meie läheme *majasse.* Toredaid kauplusi asutatakse *suurtesse linnadesse.*

b. *Seesütlewad* (küsides: kus? kelles? milles?): Talupojad elawad *külades.* Kewadel jalutame *ilusas metsas.* Kodanikud asuwad *suuremates* ja *wäiksemates linnades.*

d. *Seestütlewad* (küsides: kust? kellest? millest?): Mu sõber tuli *linnast.* Teie tulete *kodust.* Lapsed tulewad *koolist.* Mees rändas meie *linnast* wälja.

e. Alaleütlewad (küsides: kuhu? kellele? millele?): Meie sõidame onule. Sulased ja tüdrukud lähewad heinamaale. Lapsed annawad kirjatööd kooliõpetajale. Pinkidele ja toolidele oli uusi jalgu tarwis. Temale anti sünnipäewaks palju kingitusi. Meile toodi hää sõnum.

g. Alalütlewad (küsides: kus? kellel? kel? millel? mil?): Majadel on katused. Heinamaadel kaswab rohi. Wili kaswab põldudel. Minul on terwed käed jalad. Sinul on lehmad lambad laudas. Temal on sirbid wikatid seljas. Laisal on emapiim küüne all (w.-s.). Tal on suur wõlg.

h. Alaltütlewad (küsides: kust? kellelt? kelt? millelt? milt?): Waene saab heldelt rikkalt abi. Heinakoormad tulewad heinamaalt. Ma sain isalt raamatu. Temalt wõeti kõik ära. Rendelt osteti asju.

3. a. Sisseütlew kääne koha määratusena.

§ 131. Sisseütlew seletab ühte kohta wõi ruumi wõi ka olewusesse minemist liikumise wõimul. Näitused:

Meie läheme kirikusse. Mehed sõidawad linna. Lapsed astugu tuppa. Wõtke hääd õpetused südamesse! Ilus laulu heli kõlab kõrwa. Wõetagu auusus meelde ja õiglased sõnad suhu.

§ 132. Sisseütlew awaldab iseäralist kohta määrates kõige rohkem tarwitatawaks wõetud kõnekäändusid keele loomu järele. Näitused:

Mehed heitsiwad ühte nõuusse. Lõngad keritakse kerasse. Mari läks hernesse. Meie läksime kahte seltsi. Puud lähewad härma. Külm pani nina sulgu. Rukis lööb õide. Puud lähewad kewade lehte. Mehed tegiwad wilja kahasse. Nad läksiwad riidu. Peremees jättis wälja sööti. Haige põlw ei paindunud kõwerasse. Pahur laps tõmbab silmad kirtsu ning ajab suu prunti. Ilm lõi pilwe ja udusse. Hobune läheb jookstes wahtu. Mõni läheb wägisi hukka.

§ 133. Sõnad „jääma, jätma, wiibima, unustama, kaotama" nõuawad Eesti keeles sisseütlewat ja liikumist ütlewaid määrasõnu ning nende asetäitlist sisseütlewat. Näitused:

Mees jääb *tuppa*. Konn jääb *wette*. Lind jääb *õhusse*. Hais jääb *ninasse*. Peremees jääb *koju*. Sulane jääb *majasse*. Jättis lapse *külasse*. Jättis hobuse *rehte*. Tark ei taha *umbkotti* jääda. Unustas kasuka *lakka*. Kaotas noa *ojasse*.

Tema jääb *siia*. Teine wiibib *sinna*. Hobune jäi rehe *alla*. Sa jätsid mind *maha*. Jätsin teda selja *taha*. Salmik jäi *päha*. Unustas mütsi *päha*. Kaotas karbi *jõkke* ära.

§ 134. Iseäralised kõnekäänud sisseütlewaga:

Kuub pandakse *selga*, saapad *jalga*, kübar *päha*, sõrmus *sõrme*, kindad *kätte*, rätik *kaela*. Kala hammustab *õnge*. Kott pandi *warna*. Lamp riputati *lakke*. Hobune pandakse *sadulasse*. Kasukas pandi *haaki*. Ema paneb lapse *rinda* (ehk: rinnale).

4. b. Seesütlew kääne koha määratusena.

§ 135. Seesütlew seletab kohta, kus ehk mille sees olewus rahulisti on olemas. Näitused:

Meie oleme *toas*. Talupojad elawad *külas*. Kodanikud asuwad *linnas*. Kuningas elab *toredas palees*. Meie jalutame *haljas metsas*. Wili on mõni kord *odawas hinnas*. Tark mees on *suures lugupidamises*. Ilusad õpetused seisawad *kasulikus raamatus*.

§ 136. Needsamad ütlused, mis § 134 antud, on seesütlewaga, kui nad rahu tähendawad, mil juba midagi walmis tehtud on. Näitused:

Kuub on *seljas*, saapad *jalas*, kübar *pääs*, sõrmus *sõrmes*, rätik *kaelas*. Kala sipleb *õnges*. Kott on *warnas*. Lamp ripub *laes*. Hobune on *sadulas*. Kasukas on *haagis*. Emal on laps *rinnas* (ehk: rinnal).

§ 137. Seesütlew näitab olu, milles olewus on. Näitused:

Wäli on künnis. Wainu on rohus. Rukki õied on narmas. Hobune on raudades. Hää elajas on täies rammus. Mõni mees on suurtes wõlgades. Kurwal on meel mures ja pää norus. Sõbrad seisawad üks teisega kirjawahetuses. Mõni kord on inimene hääs tujus.

5. d. Seestütlew kääne koha määratusena.

§ 138. Seestütlew seletab, et midagi mõnest ruumist wõi olewusest wälja tuleb wõi lahkub. Näitused:

Meie astume toast wälja. Mehed sõidawad külast linna. Reisija lahkus kodusest linnast. Wooruse teod sünniwad auusast meelest. Armastuse sõnad üteldakse tundwast südamest. Sügawad mõtted tulewad targast pääst. Tüdruk lõi teenistusest lahti. Mina olen sellest süüst waba. Waat on wiinast tühi. Üks on teisest lahkunud. See jääb sest korrast järele. Mees jäi naesest eemale. Auus mees hoiab kurjast kaugele.

§ 139. Seestütlew tähendab ärawõtmist ehk lahtiminemist millestgi asjast. Näitused (nagu § 134 ja 136):

Kuub wõetakse seljast, saapad jalast, kübar päast, sõrmus sõrmest, rätik kaelast. Kala sipleb õngest lahti. Kott wõetakse warnast. Lamp tõstetakse laest. Hobune wõetakse sadulast. Kasukas tehtakse haagist lahti. Ema wõtab lapse rinnast (ehk: rinnalt).

§ 140. On midagi millelgi põhjusel sündimas wõi sündinud, siis on põhjus seestütlewaga üteldud. Näitused:

Kurjus tuleb sagedasti kadedusest. Tulekahju algab ka ühest sädemest. Joodik haiseb wiinast. Põdeja on haigusest nõrk. Pää walutas kukkumisest. Ma tunnen mõnda häälest. Haige on näost ära laskunud. Inimeste tarkus on Jumalast.

§ 141. Seestütlewat tarwitatakse oleku kohta, milles keegi on. Näitused:

Mees riidles joobnuſt pääſt. Poiſs lõikas haigeſt pääſt rukkid. Kooliõpetaja rääkis tõſiſeſt meeleſt need ſõnad. Tema ütles ſeda õiglaſeſt ſüdameſt. Kiriku-õpetaja jutlustas kõigeſt wäeſt. Mõnda ei tea inimene hingeſtgi. Laps on wanema meeleſt armas.

§ 142. On midagi mõneſt olluſeſt ehk aineſt walmistatud, siis on ollus ehk aine seeſtütlewas. Näituſed:

Laud on puuſt. Rahakapp on rauaſt. Piimapütt olgu ſarwe- wõi lepa-puuſt. Rokka tehtakſe jahuſt ja weeſt. See herra on ſuureſt ſooſt ſündinud. Katſu hundiſt karjakoera teha! Ei wallatuſt poiſiſt ſaa tublid inimeſt. Ei ſelleſt meheſt ole kooliõpetajat.

§ 143. Kui ühe asja ehk olewuſe ühte jagu tahetakſe tähendada, ſünnib ſee mõni kord ſeeſtütlewa läbi. Näituſed:

Näljane ſõi minu leiwaſt ja jõi mu piimaſt. Igaſt pereſt wõeti üks mees. Kõige wanem neiſt wendadeſt on ſepp. Mõned nende hulgaſt on ſiin. Kelm käis wilja-kotiſt wargil. Mis ſa neiſt ſaabasteſt leotad? Jõuukas on rikas rahaſt. Laiſk jääb teisteſt maha. Luukur on jaluſt wigane. Waeſel on waranduſeſt ja rahaſt puudus. Peremehel on üks Mardiſt, teine Reinuſt, kolmas Jüriſt poeg ja üks Mariſt ja teine Tiiuſt tütar. Tere hommikuſt, lõuneſt, õhtuſt!

§ 144. Seeſtütlew tähendab, et midagi mõne asja üle wõi kohta ſünnib wõi üteldakſe. Näituſed:

Kõrk mees kiitleb oma tarkuſeſt. Õpetaja peab Jumala ſõnaſt jutluſt. Õpetlane kõneleb uurimiſeſt. Meie räägime naabriſt. Mida ſa ſeſt asjaſt arwad? Tema kõneleb teaduſeſt. Meie ajame kirjanduſeſt juttu. Kaunis tegu jutustab ſüdame hääduſeſt ja helduſeſt.

§ 145. Seeſtütlew tähendab tagaſõna „eeſt“. Näituſed:

Mees makſis kübaraſt neli rubla. Puuſepp makſis höölwiſt kõrget hinda. Peremees makſis hobuſeſt ſada rubla. Mis ſa makſid lehmaſt? Mis hinda mees loomaſt wõttis? Kui palju ſa taſt ſaada tahakſid?

§ 146. Seestütlewal on wõrdlemisel seesama tähendus, nagu sõnal „kui" wõrrelwõrde järel. Näitused:

Maja on k u h j a s t suurem. Mägi on m a j a s t kõrgem. Üks koer on t e i s e s t kurjem. Üks kirjamees on t e i s e s t andelisem. Laul on m ä n g u s t ilusam. Päike on k u u s t heledam. Põllumees jäi k a u p m e h e s t waesemaks.

T ä h e n d u s. Siin on igal pool seestütlewa asemele wõimalik nimetatawat sõnaga „kui" panna, näituseks: Maja on suurem kui kuhi. Mägi on kõrgem kui maja. Üks koer on kurjem kui teine jne.

6. e. A l a l e ü t l e w k ä ä n e k o h a m ä ä r a t u s e n a.

§ 147. A l a l e ü t l e w awaldab, et üks asi ehk olewus teise wõimu walda ehk ligi seisma tuleb. Näitused:

Pada pandakse t u l e l e. Seljatäis wõetakse õ l a l e. Inimesed lähewad h e i n a m a a l e. Lõikajad lähewad p õ l l u l e. Lootsik sõuab r a n n a l e. Mereteelised astuwad laewalt k a l d a l e. Talupoeg sõidab t u r u l e. Konn hüppab madalale m ä t t a l e. Lind lendab k õ r g e l e õ h u l e. Keiser istub a u u j ä r j e l e. Wesi pandakse t u l e l e soenema. Waene läheb rikka p a l w e l e. Laew purjetab m e r e l e. Kalamees läheb j õ e l e. Minister wõtab inimesi j u t u l e. Laps läheb wanema a r m u l e. Õepoeg sõidab o n u l e. Reisija rändab k a u g e l e m a a l e. Puude ladwad hoiawad m i t m e l e p o o l e.

§ 148. Kõik need korrad, mil kellelegi wõi millelegi midagi antakse, on koha määratuseks arwata, sest et asi siis s a a j a k o h t a, tema wõimu piirisse, läheb. Näitused:

L a p s e l e antakse leiba. L o o m a l e anti süüa. M e h e l e maksti raha. T e e k ä i j a l e antagu juua. M e h e l e anti sõna. S u l a s e l e makstagu palk wälja. M e i l e antakse hääd õpetust. R e n d e l e toodakse raha. Lapsed tehku w a n e m a t e l e rõõmu! Tubli sõna mõjugu k o h t l a s e l e s ü d a m e l e!

§ 149. Alaleütlew awaldab omadusesõna juures liikumist ühelt järgult teisele. Näitused:

Mina lähen kergemalt r a s k e l e. Sina tuled l i g i d a l e Tema tuleb l ä h e d a l e. Ma lähen k a u g e l e. Sa tõused

kõrgele. Meie astume ligemale. Teie lähete kaugemale. Nemad sammuwad lähemale. Lind lendab kõrgele. Kotkas tõuseb kõrgemale. Mees tuli mäest madalale. Teine tuli weel madalamale.

7. g. Alalütlew kääne koha määratusena.

§ 150. Alalütlew tähendab seismist ehk olemist ühe asja ehk olewuse wõimu piiris ehk ligidal. Näitused:

Pada on tulel. Seljatäis on õlal. Inimesed niidawad heinamaal. Lõikajad käiwad põllul. Lootsik seisab rannal. Mereteelised on laewalt kaldal. Talupoeg müüb wilja turul. Konn kükitab madalal mättal. Lind kõigub kõrgel õhul. Keiser istub auujärjel. Wesi soeneb tulel. Waene on rikka palwel. Laew purjetab merel. Kalamees on jõel. Inimesed on ministri jutul. Laps on wanema armul. Õepoeg on onul, wõõrusel. Rändaja käib kaugel maal. Puude oksad on mitmel pool laiali.

§ 151. Alalütlew tähendab olemist, milles kellelgi wõi millelgi midagi on Näitused:

Mehel on jõudu. Naesel on jumedust. Õpetlasel on mõtet. Meil on süüa. Teil on juua. Wagal inimesel on häädust. Tublil mehel on otsekohesust. Hääl inimesel on auusust.

§ 152. Omadusesõnade alalütlew tähendab seismist määratud kohal. Näitused:

Kirik on küla ligidal. Põllud on maja lähedal. Meie naaber on ligemal, kui teie oma. Karjamaa on majast kaugel. Heinamaa on weel kaugemal. Kured lendawad kõrgel, kajakad weel kõrgemal. Kaaren lendab madalal, pääsuke weel madalamal.

7. h. Alaltütlew koha määratusena.

§ 153. Alaltütlew awaldab asja ehk olewuse lahkumist millegi teise wõimu piirilt ehk ligidalt. Näitused:

Wõta pada tulelt! Wiska kuub õlalt! Inimesed tulewad pärast niitu heinamaalt. Wili toodi põllult.

Laew purjetab r a n n a l t merele. Ujuja läheb k a l d a l t jõkke. Ostsin õunu t u r u l t. Konn hüppab m ä t t a l t maha. Lind lendab k õ r g e l t p i l w e l t. Keiser astub a u u j ä r j e l t maha. Waene tuli rikka p a l w e l t Laew jõuab m e r e l t sadamasse. Kalamees tuleb saagiga j õ e l t. Inimesed tuliwad ministri j u t u l t. Laps tuleb wanema a r m u l t. Hepoeg tuli o n u l t. Rändaja pöörab k a u g e l t m a a l t koju. Seda juttu kuuldi m i t m e l t p o o l t.

§ 154. Kombe ja wiisi alaltütlew on wõimu piirilt lahkumise alaltütlewa põhjal tekkinud — selle läbi ühelt kohalt liikumist kombeks ja wiisiks muutes. Näitused:

Rukkid lõigati h a l j a l t. Linu laotatakse m ä r j a l t. Wallatu poiss sõi õunu t o o r e l t. Kass sööb hiire e l a w a l t ära. Waene laps jääb wanematest p a l j a l t maha. Laisk inimene käib m u s t a l t. Hein koppub n i i s k e l t kuhja pandud. Laps pandi kümne a a s t a s e l t kooli. Inimesel on n o o r e-m a l t rohkem jõudu.

§ 155. Omadusesõna alaltütlew tähendab mingilt kohalt lahkumist. Näitused:

Mees tuli k a u g e l t. Laps jooksis l i g i d a l t siia. Lind wilkus k õ r g e l t alla. Mina olen l ä h e d a l t mees. Astusin teiste k e s k e l t wälja. Meie tulime a l t, ja nemad tuliwad ü l e w a l t. Poiss jooksis t e i s e l t p o o l t siia.

§ 156. Asesõna alaltütlew awaldab olewuselt ehk isikult lahkumist. Näitused:

Wõta k e l t saad! Kurjategija warastab t e m a l t. Wõla-pärija nõudis s i n u l t. Kuulsin t e i l t. Kuula n e n d e l t! Raamat wiidi m e i l t ära.

8. A j a s õ n a t e g e w u s e k o h a m ä ä r a t u s e n a.

§ 157. Koha määratuste seka on arwata ka ajasõna m ä ä r o l u l i s e d, määrsissseütlew, määrseesütlew, määrseestütlew ja määrilmaütlew, mille lõpud on 1. -ma, 2. -mas, 3. -mast ja 4. -mata, ja mis ajasõnale sedasama on, nagu käänatawatele sõnadele käänded sisseütlew, seesütlew, seestütlew ja ilmaütlew.

Tähele on panna, et ajasõna nende nelja muute alus alati ka lause enese alus on.

1. Määrsisseütlew awaldab tegewusesse hakkamist. Näitused, milles alus mõteldud:

Lähen *kündma*. Tuled *küsima*. Hakkab *katsuma*. Jookseme *waatama*. Wiite *jooma*. Pistsiwad *punuma*. Uinusin *magama*. Pääsid *minema*. Õppis *paluma*. Ulatasime *waatama*. Puhkesite *kõnelema*. Turtsatasiwad *naerma*. Sörgiksin *sööma*. Jääksid *mõtlema*. Wiibis *jooma*. Ruttaksime *tegema*. Kipuksite *rääkima*. Läheksiwad *mädanema*. Wilksatas *paistma*. Peaks *tõendama*. Tõtta *tulema*! Ei sünni *elama*. Ei saa *tegema*. Ära hakka *hullama*! Saada laps *lugema*! Pane poiss *õppima*!

2. Määrseesütlew awaldab tegewuses olemist. Näitused, milles alus muist mõteldud:

Olen *asumas*. Käid *waatamas*. Tüdruk on *teenimas*. Istume *söömas*. Olete *andmas*. Töölised on *kündmas*. Käisin *ütlemas*. Olid *lõikamas*. Istus *jutustamas*. Käisime *keelamas*. Olite *jalutamas*. Sandid käisiwad *kerjamas*. Ei ole *olemas*. Ära käi *käramas*!

3. Määrseestütlew awaldab tegewusest lahkumist. Näitused, milles alus muist mõteldud:

Tulen *söömast*. Tõused *magamast*. Mees jääb wait *riidlemast*. Kägu jääb wait *kukkumast*. Lõpeme *lugemast*. Wäsite *kündmast*. Jätawad järele *tülitsemast*. Pääsen *orjamast*. Keelasid *lugemast*. Hoidis *kukkumast*. Leidsime *tegemast*. Olge terwe *lubamast*! Tere *tulemast*!

4. Määrilmaütlew awaldab tegewusest ilmaolemist. Näitused, milles alus muist mõteldud:

Wiibin *tulemata*. Jääb *waewamata*. Liha on *söömata*. Neiud on *kosimata*. Jääme *jooksmata*. Unustate *tegemata*. Tulgu wõi *tulemata*. Wõlg jäi *maksmata*.

§ 158. Koha määratustel, kui need ajasõna määr-sisse-ütlew, -seesütlew, -seestütlew ja -ilmaütlew lõppudega 1. -ma, 2. -mas, 3. -mast, 4. -mata, on, wõib pääle lausesihituse enese sihitus kas osastawas wõi sihitawas käändes olla, kui nimetatud pöörded ise sihilised ajasõnad on.

1. Näitused lõpuga -ma:

Kutsusin teda t ö ö d t e g e m a. Kurjategija kiusab teist r a h a w a r a s t a m a. Mees ajas teist k o h t a k u u l a m a. Peremees sundis sulast p õ l d u k ü n d m a. Rättsepp saadab õpipoisi a s j u w i i m a.

Ta kutsus mind r a a m a t u t ära t o o m a. Herra ajas poissi w ä r a w a t lahti t e g e m a. Peremees nõudis wabadmeest s e e m e t ä e s t a m a.

Päälauses wõib sihitus ka olemata ning selle asemel wõiwad olulised ajasõnad olla, kuna ajasõnaline määrsisseütlew ikka enesele sihitust nõuab. Näitused lõpuga -ma:

Sead kipuwad õ u e t u h n i m a. Lapsed õpiwad r a a-m a t u t l u g e m a. Peremees läheb w ä l j a w a a t a m a. Poiss jookseb k ü l a l i s i k u t s u m a. Mina hakkan t ö ö d t e g e m a. Sina läksid a s j u õ i e n d a m a. Tema tuli t u l d t o o m a. Saada poiss a m e t i t õ p p i m a! Minge wälja p õ l d u k ü n d m a! Kutsu teda u s t l a h t i t e g e m a!

2. Näitused lõpuga -mas:

Koolmeister on l a p s i õ p e t a m a s. Kubjas oli t ö ö l i s i s u n d i m a s. Mina käin r a a m a t u i d l u g e m a s. Mees on p õ l d u k ü n d m a s. Tüdruk oli k ü n d i ä e s t a m a s. Karu käib mett w a r a s t a m a s. Mehed istuwad k a l u s ö ö m a s.

3. Näitused lõpuga -mast:

Laps jättis järele r a a m a t u t l u g e m a s t. Jumal lõpetas seitsmendal päewal m a a i l m a l o o m a s t. Jäi wait s e d a l u b a m a s t. Tuli tagasi p õ l d u k ü n d m a s t. Jooksis ära r e h t e p e k s m a s t. Waras pani putkama r i i d e i d n ä p p a m a s t.

4. Näitused lõpuga -mata:

Jätan t ö ö t e g e m a t a. Sulane jättis p õ l l u k ü n d-m a t a. Mees unustas l e i w a o s t m a t a. Tüdruk jättis p e s u t r i i k i m a t a.

§ 159. Et sagedasti määrosastawat ja määrsisseütlewat ühte teisega ära wahetatakse, siis on tähele panna, et esimesel tehtawiku ja teisel tegewiku tähendus on. Näitused:

Söök sünnib s ü ü a.
Anum tuleb t u u a.
Kõne kõlbab p i d a d a.
Laul on kõlblik l a u l d a.
Põld on paras k ü n d a.
Jänes on sünnis l a s t a.

Mees sünnib sööki s ö ö m a.
Tüdruk tuleb anumat t o o m a.
Õpetaja kõlbab kõnet p i d a m a.
Poiss on kõlblik l a u l m a.
Sulane on osaw k ü n d m a.
Kütt on wirk l a s k m a.

9. Ees- ja taga-sõnad koha määratustes.

§ 160. Koha määratuste sekka tulewad arwata ka kõik e e s - j a t a g a s õ n a d, mis näitawad, k u s midagi sünnib, k u h u midagi juhtub ja k u s t midagi tuleb. E e s - j a t a g a - s õ n a d käiwad üksikute k ä ä n e t e s a a t u s e l. Näitused:

1. O s a s t a w a e e s (keſk, piki): Tema sõudis lootsikaga k e s k j ä r w e. Mees seisis k e s k t u b a. Laew sõitis p i k i j õ g e.

2. O s a s t a w a j a o m a s t a w a t a g a (wasta, wastu, alla): Mees ronis w a s t a m ä g e. Sõjas wõideldakse w a e n l a s t e w a s t a. Isa läks w e n n a w a s t u. Kera weeres a l l a m ä g e. Surnukeha maetakse m u l l a a l l a.

3. O s a s t a w a e e s j a t a g a n i n g s e e s t ü t l e w a t a g a (mööda): Wanker weeres m ö ö d a m a a n t e e d. Reisija käis t e e d m ö ö d a. Laew sõitis m e r d m ö ö d a. Herra hobune jooksis talupoja h o b u s e s t m ö ö d a.

4. O m a s t a w a e e s j a t a g a n i n g s e e s t ü t l e w a t a g a (läbi, üle, alla, üles, pääle): Poiss sumas l ä b i o j a. Andis l ä b i a k n a märki. Keegi läks u k s e s t l ä b i. Lind lendab ü l e w ä l j a. Mees jõuab j õ e s t ü l e. Wesi woolab m ä e s t a l l a. Tallinna-linn ehitati Lasna-m ä e a l l a. Sõitsime ü l e s m ä e ehk m ä e s t ü l e s. Ühe naabri piir algab t e i s e s t p ä ä l e. Wullid on p ä ä l e w e e.

5. O m a s t a w a t a g a (kaasa, kaudu, kohta, poolest): Mina läksin t e m a k a a s a. Nemad tuliwad koju l i n n a

kaudu. See sünnib hästi meie maa kohta. See õpetus on naabri poolest.

6. Seestütlewa taga (saadik, saandi): Mõisa põld ulatab wallast saadik. Tee käis linna saandi.

7. Seestütlewa ja alaltütlewa taga (pärit): See mees oli Paide linnast pärit. Teine mees oli Wõrumaalt pärit.

8. Seestütlewa taga (wälja): Läksin linnast wälja. Mees astus toast wälja. Tüdruk tuli kambrist wälja.

9. Ilmaütlewa ees ja seestütlewa taga (ilma): Ilma mureta ei saa pea keegi läbi. Ilma kasuta ei wõi kaupmees elada. Mees jäeti rahast ilma. Meie jäime maksust ilma.

10. Omastawa taga (kolmenäolised tagasõnad, mis kõik nimesõnadest sündinud, nagu: ette, ees, eest; hulka, hulgas, hulgast ja hulk teisi): Ta astus wärawa ette, oli wärawa ees, tuli wärawa eest. Poiss läks teiste hulka, seisis teiste hulgas, tuli teiste hulgast. Tüdruk jooksis teise juurde, oli teise juures, tuli teise juurest ära. Külaline tuli meie kaasa, käis meie kaasas, läks meie kaasast ära. Mees pani pingi tündri kõrwa, oli tündri kõrwas, wõttis tündri kõrwast. Liist pandi saapa külge, oli saapa küljes, wõeti saapa küljest. Kiri toodi minu kätte, oli minu käes, wõeti minu käest. Poiss ronis puu otsa, istus puu otsas, tuli puu otsast maha. Mees istus teiste sekka, oli teiste seas, tuli teiste seast. Kaewati auk maa sisse, leiti maa sees liiwa, wõeti liiwa maa seest. Kerjaja tuleb ukse taha, seisab ukse taga, läheb ukse tagast ära. Isa läks onu wasta, oli onu wastas, tuli onu wastast. Maja ehitati järwe äärde, seisis järwe ääres, lõhuti ära järwe äärest. Aed tehti mäe alla, oli mäe all, wõeti ära mäe alt. Üks tuli teise asemele, seisis teise asemel, tuli ära teise asemelt. Koer läks karja eele, käis karja eel, tuli karja eelt. Wäeti astus wõimsa järele, käis wõimsa järel, tuli

wõimsa järelt. Karu kippus küti kallale, oli küti kallal, läks küti kallalt ära. Mees astus teiste keskele, seisis teiste keskel, läks teiste keskelt ära. Pilw tuli järwe kohale, seisis järwe kohal, läks järwe kohalt ära. Sõber läheb sõbra kõrwale, istub sõbra kõrwal, läheb sõbra kõrwalt ära. Töömine paneb wikati puu najale, hoiab wikati puu najal, wõtab wikati puu najalt. Poiss läheb wälja pääle, käib wälja pääl, tuleb wälja päält ära. Mees läks metsa poole, oli metsa pool, tuli metsa poolt jälle tagasi. Sõrm jäi ukse wahele, oli ukse wahel, saadi ukse wahelt jälle lahti. Meie saime piima warale, elasime piima waral, hakkasime piima waralt jälle leiwa warale. Wõtsin kasuka ümber, ümbert ära.

10. Seletawad määrasõnad ajasõnaga.

§ 161. Koha määratuste sekka wõime ka need määrasõnad lugeda, mis ajasõna tegewust hiljemini seletawad, nagu „ära, üles, wälja, sisse, maha, ette, taha, siia, sinna, kokku, koos, mööda, ligi, järele, kallale, kaasa, kaas, ühes, lahti" ja palju teisi, mis ka endistest käänetest on tekkinud ja paljud weel nüüd käänded on. Need sõnad on ajasõnale sedasama, mis käänete lõpud ning ees- ja taga-sõnad nime-sõnadele on, sest nad seisawad, nagu kõne nõuab, kord ajasõna ees ja kord selle taga. Näitused:

Koolipoiss jooksis siit ära. Ehitajameister läks üles maja pääle. Mees astus wälja. Teener astus tuppa sisse. Poiss ronis puu otsast maha. Mees jooksis wälja. Kõnemees astus ette. Läks taha. Tule siia! Tulge kokku! Jookske mööda! Ära tiku kallale!

§ 162. Niisuguste määrasõnadega sihiliste ajasõnade sihitus seisab, kui ajasõna tegewus täieline (tehtud) mõteldaw on, ikka sihitawas käändes. Näitused:

Koolipoiss wiis oma raamatud ära. Ehitaja meister laskis materjali üles widada. Mees tõi asjad

wälja. Teener kandis paki sisse. Poiss lõi kapi sisse. Koolimaja õnnistati sisse. Laimaja kisub teise auu maha. Kaupmees pani müügi-asjad ette. Tüdruk wiis toobri taha. Tahtsiwad heinad siia kanda. Widasiwad siia sõnniku kokku. Mees ajas hobuse mööda. Saadeti soldatid waenlaste kallale.

§ 163. Kõiki sääraseid määrasõnu on tarwis ajasõnadest sündinud wõi muude nimesõnadega kokku kirjutada, näituseks: „äraminek, äraminemine, ülestõusmine, wäljatulek, wäljaheide, sissetulek, sissepanek, sissekäik, sisseajamine mahalaskmine, ettepanek, ettetoomine, tahajääk, tahaheitmine, siiatulek, sinnaminek, kokkutulek, koosolek, koostminemine, möödaminek, ligiolek, järeleminemine, ligijooksmine, kallaletikkumine kaasakäija, kaasinimene, kaastöö, ühesjooksmine, lahtitõmbamine“ jne.

Tähendus. Seda juhtub ka sagedasti, et need määrasõnad ajasõnaga kui see nende taga seisab, üheks sõnaks kirjutatakse näituseks: „Ta tahtis äraminna. Ma püüdsin ülesastuda. Sa katsusid majast wäljasaada. Meie püüdsime sissejooksta. Teie hakkasite wäljakäima. Nemad pidiwad ülestõusma“ jne. Nõnda wiisi kirjutada on üsna õige sest rõhk, mis Eesti keeles alati sõna esimesel silbil on, seisab niisugustes sõnades määrasõna pääl. Aga praegu kirjutataks Eesti keeles alles kõik määrasõnad ajasõnadest lahku.

§ 164. Tähele panna on, et siis, kui kaks nimesõna käänd abil üheks mõtteks wõi teoks üteldakse, neid sõnu wõib üheks sõnaks kirjutada, aga paremaks üksikute sõnade äratundmiseks jagamise-märk (=) wahele panna, nõnda: patu-tegemine, seemne külw, taewa-minemine, koju-tulek, heinale-minek, linnas-käik, kahju tegu, õpule-panemine, tuppa-tulek, kätte-andmine, seltsi-astumine seltsi-liikmeks-hakkamine, paberi-pääle-kirjutamine, lapse kooli-saatmine, koolis-olemine, koolist-wõtmine, mõnest-asjast-rääkimine käega-katsumine, rahata-elamine jne.

Hulga määratused.

§ 165. Hulga määratused seletawad, kui palju ehk kui suurel mõõdul midagi sünnib. Näituseks:

Tema tegi palju tööd. Nemad on wähe rääkinud. Meie kõnelesime rohkem. Teie kõnelesite wähem. Nendel on aega küll. Meil ei ole sugugi aega. Rikkal on rohkesti raha. Waesel mehel oli mitu last.

§ 166. Hulga määratuste sekka tulewad ka mõned käänded arwata, mida sääraastel puhkudel tarwitada wõimalik, need on kõige rohkem nimelt seesütlew ja alalütlew, mõnikord ka rajaw ja olew. Näituseb:

Nad läksiwad suures seltsis jalutama. Kajakad lendawad sügisel parwedes soojale maale. Rahwast kogus pidule päratul arwul. Meie olime sääl wähesel hulgal. Neid kogus hulgani. Jõulu ööl ilmusiwad inglid wägedena.

Jaatamise ja eitamise määratused.

§ 167. Jaatamise ja eitamise määratused seletawad, kas midagi sünnib wõi ei sünni. Näituseks:

Jah, tema tuli siia. Ei temal olnud aega. Muidugi ta on tulnud. Ei sugugi ta nii arwanud. Wissisti on ta seda ütelnud. Ei ühtigi ole ta kõnelenud. Tema ep see on. Nemad ep arwa. Ehk ta loeb raamatut. Minagi ütlen seda. Meiegi teeme seda. Nemadgi loewad.

Määrseesütlew määratusena.

§ 168. Eesti keeles on ajasõna määrseesütlew nimesõnase loomuga, selle pärast on wõimalik teda ka aegnimesõnaseks määratuseks nime-, ase- ja arwusõnaste määrustega tarwitada. Näituseb:

Minu arwates on lugu koguni teisiti. Meie arwates läks rändaja seda teed. Sinu nähes tegi ta seda tööd. Teie kuuldes rääkis ta neid sõnu. Tema katsudes läks töö hästi korda, teise tehes ei läinud. Nende kündes läks põld kobedaks. Minu juuresolles wõttis ta seda ette. Minu tundes oli asi nõnda, nagu ütlesin. Sinu wisates ei läinud kiwi kaugele, aga tema wisates küll. Tema tahtes ei teinud ma seda mitte. Nende soowides wõttis ta asja ette. Teiste inimeste kuuldes ei tahtnud ta seda ütelda. Peremehe käskides peab sulane minema.

Sihitus määratustega.

§ 169. Kui sihitust määratustega tarwitatakse, siis wõib ta täis ja osane olla. On ta täis-sihitus, siis tähendab see, et ajasõna tegewus lõpetatud ehk walmis on, aga on ta osa-sihitus, siis on tegewus lõpetamata, see on, ei ole asi mitte walmis. Näitused:

Ajas hobuse koju — Ajas hobust koju. Lehm aeti laudast wälja — Lehma aeti laudast wälja. Õpetati lapsele raamat selgeks — Õpetati lapsele raamatut selgeks. Pandi ahi küdema — Pandi ahju küdema. See kurwastas meele wäga ära — See kurwastas meelt wäga. Wali wanem lõi lapse wigaseks — Wali wanem lõi last wigaseks. Naene lõpetas kanga ära kudumast — Naene lõpetas kangast ära. Lesk nuttis oma silmad pääst ära — Lesk nuttis silmi pääst ära. Loe see raamat läbi — Loe seda raamatut läbi! Andis teisele halwad sõnad — Andis teisele halwu sõnu.

§ 170. Ilma määratusteta wõib osa-sihitus ilmuda, ning siis on tegewus pooleli, aga ühes määratustega tuleb täis-sihitus tarwitada, ning siis on tegewus lõpetatud ehk walmis. Näitused:

Teen täna leiba.	Teen täna leiwa walmis.
Otsin oma hobust.	Otsin oma hobuse üles.
Mõistad neid sõnu.	Mõistad need sõnad ära.
Teed naabriga kaupa.	Teed naabriga kauba ära.
Räägib seda juttu.	Räägib selle jutu ära.
Teeb hoolega tööd.	Teeb hoolega töö walmis.
Haigus kurnab inimest.	Haigus kurnab inimese kõhnaks.
Ema hüüab last.	Ema hüüab lapse tuppa.
Karjane otsib lammast.	Karjane otsib lamba üles.
Jumal katsub südant.	Jumal katsub südame läbi.
Kurwastas mu meelt.	Kurwastas mu meele ära.
Õpetas lapsele lugemist.	Õpetas lapsele lugemise selgeks.
Aja looma õuest!	Aja loom õuest wälja!
Lõi oma last.	Lõi oma lapse wigaseks.
Lõpetas kangast.	Lõpetas kanga ära.

Poiss pidas suud. Poiss pidas suu kinni.
Loe seda raamatut! Loe see raamat läbi!
Teata mulle tõtt! Teata mulle tõde ära!
Soe hobust! Soe hobune puhtaks!

Et ka osasihitust on wõimalik määratustega tarwitada, ning siis tähendab ta, et tegewust küll walmis tahetakse teha, kuid seda ei ole kudagi wiisi wõimalik, seda teewad § 169 näitused selgeks.

§ 171. Asesõnadest on ka mõnikord ka wõimalik täis-sihitust sihitawa käände näol tarwitada. Näitused:

Ajas minu majast wälja. Tegi sinu kohast lahti. Pani tema kartulid wõtma. Nad wiidi siit ära.

Neis näitustes on wõimalik täis-sihituse asemel ka osasihitust pruukida, s. o. sõnade „minu, sinu, tema, nad" asemel „mind, sind, teda, neid," ehk siis küll grammatika põhjusel wiimastel sõnadel ka osastawa tähendus on.

§ 172. Mõni kord sünnib seda, et määratuste mõjul ka olulised ajasõnad täis-sihituse saawad, mis tegewuse lõpetab. Näitused:

Eksinud inimene häbenes silmad pääst ära. Keegi unine hoidja magas lapse surnuks. Mees käis kohtu ära. Eksija elas kibedad ajad läbi. Kewadel jooksewad kased mahla ära. Lehm on wasika enese juurde ammunud. Teeline magas une otsa.

Lisandus.

(Appositio. Приложенiе. Anfügung.)

Lisanduse loomust.

§ 173. Nii hästi alusele ja ütelduselele kui ka sihitusele on wõimalik ette ja taha ühte wõi mitut, mõni kord ka ühe wõi mitme määrusega seletawat sõna ütelda, mida lisanduseks nimetame, ja mis enamasti nimesõna on ehk nimesõnana tarwitatud omaduse-, ase- wõi arwu-sõna. On see

sõna ees, ei muutu ta, on ta taga, muutub ta enamasti eelkäiwa sõna järele, see on käib arwus ja käändes ühes.

Järgmistes lausetes on harwasti trükitud sõnad lisandused:

Keiser Peeter oli Wenemaa walitseja. Kuningas Daawet oli üle Israeli rahwa. Peremees Mart maksab renti. Kaupmees Umblia elas endises Tartus. Sulane Hans teeb tööd. Rättsepp Jaan teeb riideid. Sepp Mihkel taob sepikojas. Karjane Jaan puhub sarwe.

Olew lisandusena.

§ 174. Olew kääne on oma loomu poolest lisandus ja tuleb sellena lauses tarwitada. Tähele on aga panna, et olew alati aluse kohta käib ja ei mitte muude lause liikmete kohta, ning üksnes siis, kui osastaw lause alus wõi ka tehtawiku sihitus on, wõib osastaw ka selle kohta käia. Olewat lisandusena ei ole tarwis komma läbi lahutada. Näitused:

Mina tundsin seda meest lapsena. Tema oli koolilapsena usin. Teda hoiti wäikse lapsena puhtasti. Mis noorena õpid, seda wanana wõid (wana-sõna). Soldatid munserdawad ridadena. Rahwa pojana on inimene kohustatud ohwrid kandma. Rooga anti leiwana ja piimana. Raamat ilmus ühe köitena. Sulane pandi lapsena orjama. Hein weetakse rohuna koju. Ta tuli rikkana meie külasse. Aeti õled kubudena katusele. Willad on lõngana kastis. Wesi seisab loikudena. Wili walmib päädena.

Tähendus 1. Lause „ma tundsin seda meest lapsena“ ei ole mitte nõnda mõista nagu oleks mees laps olnud, kui teda tunti, waid nõnda, et „mina (lause alus) laps olin“, kui teda tundsin.

Tähendus 2. Kui olewat sihituse kohta tarwitada püütakse, siis ei ole see õige, näituseks olgu laused: „mina armastan teda pojana“ ja „ta andis kirja raamatuna wälja“ ei ole mitte õiged, sest nad peaksiwad olema „mina armastan teda nagu poega“ ja „ta andis kirja raamatuks wälja.“ Kui laused nõnda jääwad „mina armastan teda pojana“ ja „ta andis kirja raamatuna wälja,“ siis tähendaks see, et „mina olen poeg ja armastan teda“ ja „ma olen raamat ja annan kirja wälja,“ mis wõimalik ei ole. Niisama

wööriti on järgmised laused: Nad ajawad heina rohuna hunikusse. Tema ostab räimena silku. Ta loopis odrad wihuna õue.

Tähendus 3. Olewa käände asemel on siin sagedasti alaltütlew ja seestütlew tarwitataw, näituseks: „Ta tegi seda rumalalt (rumalana). Ta oli lapselt (lapsena) wallatu“ jne., aga see ei ole kõnele ega kirjale soowida. Weel walem on, kui kaks lõppu korraga üteldakse: „Ta oli lapsenalt wallatu. Ta tuli rikkanalt meie külasse.“

Lisandus alusele.

§ 175. Lisandus alusele seisab alati nimetawas käändes ja nimelt aluse ees ning ei muuda enese nägu käände järele, kui ta täis-alust lauses tähendab. Näitused:

Keiser Aleksander andis kasuliku wabastuse-seaduse. Piiskopp Ambrosius tegi kiriku-laulusid. Kuningas Umberto walitseb Italia-maad. Peremees Jaan ostis tugewa hobuse. Peeter Suur haris Wenemaad. Willem Esimene pidas Saksa-Prantsuse sõda. Sulane Jüri tõi puid. Juhan Anderson on mehe nimi.

Neis näitustes on sõnad „keiser, piiskopp, kuningas, peremees, Peeter, Willem, sulane, Juhan“, lisandused alusele.

§ 176. Osasel alusel on ka osane lisandus järel. Näitused:

Eestlastel on muinaslaulusid regewärssisid. Metsades kaswab okaspuid kuuski ja mände. Perel on mõni kord odraleiba karaskit laual.

Muutmata lisandus.

§ 177. Kui lisandus elusat olewust nimetab ehk mitmekordne pärisnimi on ja muutmise läbi määruseks tõuseb, siis ei muutu ta ka mitte käänete järele, näituseks nimetaw lisandusega: Keiser Aleksander, omastaw: keiser Aleksandri, osastaw: keiser Aleksandrit, alaleütlew: keiser Aleksandrile, alalütlew: keiser Aleksandril, alaltütlew: keiser Aleksandrilt, seestütlew: keiser Aleksandrist jne. apostel Toomas, apostel Toomast, apostel Tooma, apostel Toomale jne. Peeter Suur, Peeter Suure, Peeter Suurele, Peeter Suurest jne. Karl August Oskari, Karl August Oskariga, Karl August Oskarist, Karl August Oskarile jne. Peeter Suure seadlused, keiser Karl wiienda käsud, keiser Augustuse tahtmine jne.

Neis näitustes on sõnad „keiser, apostel, Karl August, keiser Karl" muutmata lisandused, mis lauses määrusteks on muutunud.

Lisandus üteldusele.

§ 178. Kui lisandus üteldusele panna tuleb, siis peab ta ikka selles käändes olema, milles üteldus on, see on nimetawas. Ta tuleb siin komma läbi üteldusest lahutada. Näitused:

Tubli ametmees on meister, *oskaja omas ametis.* Pildi maalija oli kunstnik, *asjatundja wõiduses.* Adamson on kujunikerdaja, *suur meister* oma töös. Köler on näomaalija, *osaw näojoonte ülespanija.* Weizenberg on kujuraiuja, *tuntud mees maailmas.*

Lisandus sihitusele.

§ 179. Alati seisab lisandus siis ühes käändes, kui ta sihitusele seletuseks pandakse, nimelt kord osastawas ja kord sihitawas. Näitused:

Rahamees ehitas enesele *maja, ilusat hoonet,* oma jõuu järele. Peremees kündis *põldu,* kesasse jäänud *maad.* Heinalised niitsiwad rohtu, *hääd aruheina.*

Lauljad laulsiwad weel ühe laulu, *ilusa helisünnituse.* Kõneleja ütles weel mõne *sõna, seletuse* enese kõnele. Salmija kudus weel kauni *salmiku,* ilusa tuumaga *luulde.*

Määrus lisandusele.

§ 180. Lisandusel, olgu ta aluse, ütelduse wõi sihituse ees wõi taga, wõib ühe- wõi mitme-kordne määrus olla — just nõnda, nagu alusel, ütelusel ja sihituselgi. Näitused:

Suur keiser Aleksander I., Wenemaa *helde* walitseja, oli Eesti rahwa wabastaja. Doktor Kreutzwald, *Eesti keelne* Ristmets, *Eesti suur kõrgeandeline* luuletaja, kirjutas hulga kasulisi raamatuid. Eesti rahwas peab Jannsenit, *oma paljude raamatute* kirjutajat, meeles.

Lisanduse seis pärast oma eelkäijat.

§ 181. Kui nimesõnaline määrustega lisandus oma pääsõna järele seisab, siis tuleb ta kahe komma läbi sellest lahutada ja muudetakse kõigis käänetes eel käiwa nimesõna järele. Näitused

Peterburg, Wenemaa päälinn, on Peeter Suure, kuulsa keisri, põhjendatud. Tallinnal, Eestimaa esimesel linnal, on palju wanu ehitusi. Taaralinnas, wanas Eesti asupaigas, on wiiskümmend tuhat inimest. Sain kirja herra Riisalt, meie walla kirjutajalt. Luuletuste kogust, ilusast kasulikust raamatust, leidsin mitmed sündsad salmikud. Roheliseb metsad, wärsked ilusad paigad, meeldiwad jalutajatele.

Neis näitustes on üteluseb „Wenemaa päälinn, Eestimaa esimesel linnal, wanas Eesti linnas, meie walla kirjutajalt, ilusast kasulikust raamatust, wärsked ilusad paigad" eel minewa nimesõna järele käänetes muudetud lisandused.

Lahutamata lisandus.

§ 182. Kui lisandus eluta olewus on ja tal omadusesõnu määrusekс ei ole, siis ei ole tarwis teda kahe komma läbi lausest lahutada. Näitused:

Mõned õpetlased on meie lugulaulu Kalewipoega ilusaks arwanud. Eesti linnas Tallinnas on paljud majad. Liiwimaa suuremas kihelkonnas Rõuges on 24000 inimest. Sakala linnas Wiljandis elab 5000 hinge. Wirumaa päälinnal Rakwerel on wana lossi waremed. Saaremaa kreisilinn Kuresaar on supelkoht.

Neis näitustes on sõnad „Kalewipoega, Tallinnas, Rõuges, Wiljandis, Rakwerel, Kuresaar" komma läbi lahutamata, kuid käänetel muudetud lisandused, mis aga muutmise läbi nii hästi kui määrusteks on saanud.

§ 183. Lisandus, kui ta aluse, ütelduse ja sihituse wiisil määrused ette saab, muudab enese nägu arwu ja käände järele ja saab selle läbi õieti määruseks eneseks. Näitused:

Õndsa keisri Aleksandri mälestus on kustumata. Suure kirjamehe Kreutzwaldi nimi ei unune. Osawal töölisel Jaanil on hääd riistad. Nägijalt sulaselt Jürilt päriti asja järele.

Liitlause.

(Dictum compositum. Сложное предложеніе. Zusammen gefügter Satz.)

Liitlauseks nimetame iga ütlust, millel kõige wähemalt üks lihtlause sees on, mille külge ase=, määra= wõi side=sõnade abil üks kõrwaline ehk lisalause, wõi waheft ka mitu lisa lauset, liidetakse, mis pää=lause küljes nagu rippumas on

Lisa-lause.

(Dictum adjunctum. Придаточное предложеніе. Nebensatz

Lisalause loomust.

§ 184. Seni ajani oleme üksnes niisuguseid lauseid tundma õppinud, mida p ä ä = l a u s e t e k s wõime nimetada. Pääle nende on aga weel teist sugu lauseid, mida l i s a = l a u s e t e k s nimetada on. Need on igakord komma=märgi läbi päälausetest lahutatud, ja neil on kõikidel ise=alus, =ütelduse, =sihitus, =määruseid, =lisandused ja =määratuseid. Wõtame näituseks järgmise ütelduse: „Mees, kes hästi on õppinud, teab mõndagi, mis õppimata inimesel teada ei ole." Selles ütleluses on üks pää=lause ja kaks lisa lauset; päälause on „mees teab mõndagi" ja lisalauseid on „kes hästi on õppinud" ja „mis õppimata inimesel teada ei ole." Esimene lisalause käib päälause aluse kohta ja on sellest kahe komma läbi lahutatud, teine lisalause käib päälause sihituse kohta ja on sellest ühe komma läbi lahutatud.

§ 185. Lisalauseid, mis nimesõnaseid, on kõik niisugused, mis kas aluse, ütelduse wõi ka sihituse kohta käiwad, kui need lausete liikmed nimesõnad on, aga ka määrus ja lisandus wõi

isalause kõrwale saada, kui seda kõne nõuab, niisama ka mää-
atus, mille lisalause aga teist loomu on.

Et lisalaused ikka eel olewate sõnade kohta käiwad ehk en-
)id hoiawad, selle pärast wõime neid ka kohta-käiwateks
ausetekss (Dicta relativa. Относительныя предложенія.
Relativ-Sätze) nimetada.

Asesõnased lisalaused.

1. Köitelised asesõnased lisalaused.

§ 186. Lisa-laused, mis eel käiwate nimesõnade kohta tarwi-
:atakse ja millel enestel kas ase- wõi nimesõna köitega aluseks, on
:öitelised asesõnased lisalaused. Need algawad alati sõnaga „kes"
wõi „mis" ehk nende sõnade käänetega „keda, kelle, kellele, kellel,
kellelt, kellesse, kelles, kellest, kellega, kelleta, kelleni, kelleks, kellena"
wõi „mida, mille, millele, millel, millelt, millesse, milles, millest,
millega, milleta, milleni, milleks, millena." Kui lisalause ela-
wate isikute kohta käib, siis on „kes, keda, kelle" jne. tarwi-
tada, ja kui lisalause asjade wõi eluta olewuste kohta
käib, siis on „mis, mida, mille" jne. tarwitada. Sõnade „kes"
ja „mis" ees on komma, ja lisalause järel on teine komma.

Näitused sõnaga „kes:"

See inimene, kes meister on olnud, on midagi õppinud.
Põllumees, kes koha omanik (on), seisab kindlal põhjal. Mees,
kes perewanem (on), tunneb elu raskust. Naene, kes hoolas
pere-pidaja (on), kaswatab mehe waranduft.

Näitused sõnaga „mis":

Elu, mis alaline küli (on), ei ole lõbus. Maapind, mis
kiwi (on), ei kõlba põlluks. Sõrmus, mis kuld (on), maksab
kallist hinda.

Et side „on" lisalausetes sagedasti wõib ka ära jääda, siis
on ta ülemal antud näitustes klambritesse pandud, see on õppija
wõib teda ära jätta wõi ka tarwitada, nagu ise tahab.

2. Määruslised asesõnased lisalaused.

§ 187. Asesõnased lisalaused, millel omaduse-sõna üteldu-
seks on, hüütakse määruslisteks lisalausetes, sest et nad määruse
asemel on.

Näitused sõnaga „kes":

See põllumees, k e s usin (on), saab ka jõukaks. Wirk poiss, k e s mõistlik (on), saab leiwawanematega hästi läbi. Karjane, k e s hoolas (on), hoiab loomasid hästi. Peremees, k e s warane (on) üles tõusma, annab hääd eesmärki.

Näitused sõnaga „mis:“

Meel, m i s rõõmus (on), teeb ka teisi rõõmsaks. Süda, m i s kurw (on), ei suuda teisi rõõmustada. Elu, m i s ränk (on), on raske kanda. Tuba, m i s soe (on), kõlbab magusaks jutuks. Korteris, m i s ruumikas (on), on lahke ja kaunis elada.

§ 188. Kuda sääraste lausete määrused on lisalauseteks muutunud, näeme siis, kui järgmised laused wõtame: „See põllumees, kes usin on, saab jõukaks“ ja: „Meel, mis rõõmus on, teeb ka teisi rõõmsaks,“ ning need laused määrusega lihtlauseks teeme: „Usin põllumees saab jõukaks“ ja „Rõõmus meel teeb ka teisi rõõmsaks.“

3. Tegewuslised asesõnased lisalaused.

§ 189. Lisalaused, millele üteldus ajasõna on, wõime ka tegewuslisteks asesõnasteks lisalauseteks nimetada. Neil wõib päälauses täieline määrus olla.

Näitused asesõnaga „kes:“

Usin laps, k e s hästi õpib, saab koolis edasi. Poeg, k e d a isa karistab, ei ole weel isa wiha all. Tütar, k e d a ema õpetab, saab targaks. Meister, k e s ilusa ja tubli töö teeb, wõib suuremat hinda nõuda. Inimene, k e l l e l e palka maksad, peab tegema, mis tarwis.

Näitused asesõnaga „mis“:

See laud, m i s siin seisab, ei ole minu oma. Ilus aed, m i d a sääl näed, on rikka naabri omandus. Asi, m i s meele pärast ei ole, pahandab sind. Wäli, m i l l e l e külwati, kannab nüüd wilja. Tänaw, m i d a puhastati, on ilus waadata. Paha sõna, m i l l e pärast kohtusse kaebati, ei taha ununeda.

§ 190. Kui lisalause ette otsa pandakse ja siis alles päälause tuleb, siis ei ole rohkem tarwis, kui üks ainuke komma, mis päälause lisalausest lahutab. Näitused:

K e s usinasti tööd teeb, (see) saab rikkaks. K e l l e jalg tatsub, selle suu matsub (wana=sõna). K e d a Jumal armastab,

seda ta karistab. *Kellele* Jumal ameti annab, *sellele* annab ta ka mõistust. *Millest* süda täis on, *sellest* räägib suu. *Millega* waene peab elama, (seda) ei wõi ta ütelda. *Mis* tal puudub, (see) on mul teadmata.

§ 191. Nagu „kes" ja „mis", nii saawad ka siduwad asesõnad „missugune, määrane, mäherdune, milline" komma lisalauset algades ette. Näitused:

Keegi ei tea kindlasti, *missugused* on taewa tähed. Nägu ei näita, *määrane* süda on. Sõber ütles, *mäherdune* lugu tuli. Opetaja määras, *milline* aeg õpuks jääb.

Määrasõnased lisalaused.

1. Kombe ja wiisi lisalaused.

§ 192. Kombe ja wiisi lisalaused algawad enamasti sõnadega „kuda, kudas, kuida, kuidas, kuis, nagu, nõnda kui, nii kui, mil kombel, mil wiisil, missugusel wiisil" jne., mille ette komma panna tuleb, et lisalauset päälausest lahutada. Näitused:

Jumal teab, *kuda* maailma käik tulewikus on. Minu sugulane teatas, *kudas* lugu tõesti oli. Ma kuulsin, *kuis* linnud laulsiwad. Jüngrid tegiwad, *nagu* Kristus käskis. Lind laulab, *nagu* tal annet on. Laps tehku *nõnda, kui* wanem käseb. Mees räägib *nii, kui* asi lubab. Mees ei teadnud, *mil wiisil* kimbatusest pääseda. Kreutzwald mõtles, *mil kombel* Eesti kirjandust kõrgemale järjele tõsta. Puuduline inimene ei tea sagedasti, *missugusel wiisil* ta oma elu peab seadma.

2. Aja lisalaused.

§ 193. Aja lisalaused algawad enamasti sõnadega „mil (milla, millal), mil ajal, kuna, kunas), kuni, kuniks, kui" mille ette komma panna tuleb, et lisalauset päälausest lahutada. Näitused:

Inimesed ei tea aega ega tundi, *mil* nendele surm tuleb. Naaber teadis, *mil ajal* külaline tuleb. Tema kõneles, *kuna* teine kõrwal naeris. Koer haugub, *kuni* külaline tuleb (wana-sõna). Mina ootan, *kuni* sa walmis oled. Pidu peetakse siis, *kui* seks aega ja mahti on. Ma tulen siis, *kui* sa kutsud. Ei wõi teada, *kuniks* sind on.

3. Koha lisalaused.

§ 194. Koha lisalaused algawad enamasti sõnadega „kus, kuhu, kust,“ mille ette komma panna tuleb, et lisalauset päälausest lahutada. Näitused:

Külamees juhatas teekäijale kohta, *kus* tee linna wiib. Keegi ei wõi ütelda, *kuhu* tuul kaob. Naaber näitas mulle poodi, *kust* häid kirjutusnõuusid wõib osta. Mina ei tea, *kus* teised elawad. Sina ei märka, *kuhu* ta läheb. Tema ei ütle, *kust* ta tuleb. Meie ei tea, *kus* marude algus iga kord on. Inimene waadaku järele, *kuhu* tema tee wiib. Waene inimene ei tea, *kust* elu ülespidamist saada.

4. Hulga lisalaused.

§ 195. Hulga lisalaused algawad enamasti sõnadega „mitu, kui palju, kui suurel arwul“ jne. mille ette tuleb komma panna, et lisalauset päälausest lahutada. Näitused:

Ma küsisin temalt, *mitu* korda ta oli külas käinud. Ta ei ütelnud mulle, *mitu* tundi ta oli oodanud. Ta ei teadnud, *mitu* wersta weel käia oli. Kooliõpetaja seletas lastele, *mitme* aja järele päewa- ja kuu-warjutused sünniwad. Ma küsisin, *kui palju* ta mulle aega määrab. Keegi ei wõi ütelda, *kui palju* aega inimene maailmas elab.

Lisalausete seis ütluses.

1. Lisalause päälause ees.

§ 196. Kõik kombe ja wiisi, aja, koha ja hulga lisalaused wõiwad ka *päälause* ees seista ning siis terwet liitlauset alustada. Sel korral seisab komma lisalause järel ja lahutab järel tulewat päälauset lisalausest. Näitused:

Kuda inimene peab elama, *seda* õpetab usu- ja kombeõpetus. *Mil* keegi sureb, *seda* ei ole wõimalik ütelda. *Kust* maru tõuseb wõi *kuhu* ta läheb, *seda* ei suuda keegi selgesti teada. *Mitu* sõna ta teisele ütles, *seda* ei teadnud ligiolijad ütelda.

2. Lisalause päälause sees.

§ 197. Kõiki wiisi ja kombe, aja, koha ja hulga lisalauseid on wõimalik ka *päälausesisse* mahutada. Siis,

kui see sünnib, tuleb lisalause kahe komma läbi päälausest lahutada, kuna päälausest üks osa enne ja teine osa pärast lisalauset seisab. Näitused:

Seda wiisi, kuda tema seda tegi, ei osanud keegi seletada. Ei kurt seda, kuis linnud laulawad, wõi kuulda. Sel ajal, mil Kristus sündis, walitses keiser Augustus. See koht, kus Kristus risti löödi, hüüti Golgathaks. Arwu, mitu sõna keegi ütleb, ei wõi teine meeles pidada.

3. Lisalause päälause taga.

§ 198. Kõik kombe ja wiisi, aja, koha ja hulga lisalaused wõiwad ka päälause taga seista ning siis terwet päälauset lõpetada. Sel korral seisab komma üks kord päälause järel ja lahutab järel tulewat lisalauset päälausest. Näitused:

Rikas ei tea sagedasti, kuda waene elab. Ühelgi inimesel ei ole teada, mil tema wiimne tunnike tuleb. Lind lendab sügisel sinna maale, kus talwel ka soe on. Püha kiri annab õpetust, mitu korda inimene teisele peab andeks andma.

Lisalausete ühendamine.

§ 199. Ühte tõugu lisalause külge on wõimalik teist tõugu lisalauseid liita — nii, et kombe ja wiisi lisalause järel aja, koha, hulga lisalause, siis aga ka, et aja lisalause järel kombe ja wiisi, koha, hulga lisalause, siis weel, et koha lisalause järel kombe ja wiisi, aja, hulga lisalaused, ning wiimaks, et hulga lisalause järel kombe ja wiisi, aja ja koha lisalaused seisawad.

1. Näitused, milles kombe ja wiisi lisalause järel aja, koha ja hulga lisalaused:

Meie teame, kuda lugu siis looduses on, mil kewade ilusa ilma läbi murud ja metsad haljendama paneb. Lapsele õpetatakse koolis, kuda ta elus end sääl peab hoidma, kus wiisakat olekut waja (on). Testamendis loeme, mil kombel Jesus ütles, mitu korda Peetrus pidi wõrku järwe heitma.

2. Näitused, milles aja lisalause järel kombe ja wiisi, koha- ja hulga lisalaused:

Elu ütleb, mil ajal seda õpetada tuleb, kuda õigesti arwata on. Kooliõpetaja juhatab, millal sääl õigesti kõneleda, kus seda tarwis. Lind teab, mil ta pesa ehitab, kui palju talle kõrrekesi waja on.

3. Näitused, milles koha lisalause järel kombe ja wiisi, aja ja hulga lisalaused:

Wili kaswab sääl, kus maa nii haritud on, kuda seemne idanemine seda nõuab. Kaupa ostame säält, kust seda kõige paremini ja odawamini saame, nagu majatalitus tarwitab ja millal seda waja. Naaber ütles, kuhu tarwis oli nii palju wilja ostma minna, kui palju leiwaks waja.

4. Näitused, milles hulga lisalause järel kombe ja wiisi, aja ja koha lisalause:

Tunniplaan näitab, mitu korda õpetust seda wiisi anda tuleb, kuda seadus nõuab. Maja peremees märkab, mitu inimest siis tööd peawad tegema, mil aeg nõuab. Kooliõpetaja annab üles, kui palju laps kodus peab õppima, kus tal priiaega on.

Sidesõnased lisalaused.

1. Sihilised lisalaused.

§ 200. Sihilised lisalaused sünniwad kõik sidesõnaga „et", mille ees alati komma seisab. Näitused:

Kewadel märkame, et ilm on ilus ja mets haljendab. Lehtede langemisest saame aru, et suwi möödas ja sügise käes. Kristus ütles, et üksnes rahunõudjad Jumala riiki päriwad. Mina ei teadnud, et sõber oli tulnud.

Tähendus. Sihilisteks lauseteks nimetame neid lisalausetega ütlusi selle pärast, et lisalause sõnaga „et" alati sihituse asemel on, näituseks: „Kewadel märkame, et ilm ilus" tähendab: „Kewadel märkame ilma ilusust."

2. Küsiwad lisalaused.

§ 201. Küsiwad lauseb sünniwad sõnade „kas, wõi, eks, ega" abil nõnda, et lisalauses nende sõnade ette, kus nad pärast päälauset on, komma pandakse, ilma et terwe ütelus ise küsiw oleks ja küsimise-märgi saaks. Näitused:

Ta küsis minult, k a s ma nii ei teeks. Wend ei teadnud, k a s õde kodus w õ i ei olnud. Laisk arwab, e k s ikka weel aega ole. Naaber mõtles, e g a meiegi seda wõiks teha.

3. Wõrdlewad lisalaused.

§ 202. Wõrdlewad laused wõiwad nõnda sündida, et wõrreldaw asi päälauses wõrrelwõrdes on, kuna lisalause sõnadega „kui, kui et“ algab, mille ees komma seisab. Näitused:

Parem on ülekohut kannatada, k u i kurja teha (wana-sõna). Ilusam on teisele tõde suu sisse ütelda, k u i teise wigade üle selja taga kõneleda. Ütle parem ise, k u i e t lased teisi ütelda.

Wõrdlewad laused sünnitatakse ka side-sõnadega „mida —, seda,“ harwemini ka „seda —, seda,“ mille wahele komma on panna. Näitused:

M i d a armsam laps, s e d a walusam wits (wana-sõna). M i d a warem, s e d a parem (w.-s.). M i d a heldem süda, s e d a suurem and (w.-s.). M i d a rohkem rikkust, s e d a rohkem mõju (w.-s.). M i d a tasasem tee, s e d a parem käia. M i d a suurem kulu, s e d a suurem tulu. — S e d a suurem, s e d a tugewam. S e d a waljem, s e d a pahem. S e d a suurem tuisk oli, s e d a parem oli paraku wargal wiia.

4. Teisendawad lisalaused.

§ 203. Teisendawad laused sünniwad teisendawate side-sõnade „aga, kuid, ent, ehk küll, et küll, siisgi, waid“ abil seda wiisi, et nende sidesõnade ette, millega lisalause algab, komma pandakse. Näitused:

Isa manitses poega küll, a g a poeg ei parandanud meelt. Puud haljendawad ja lilled õitsewad, a g a kurblik meel ei pane seda tähele. Küll ta oli agar, a g a töö ei edenenud. Päike paistis, k u i d ilm oli tuulne. Ma pärisin järele, e n t keegi ei wastanud. Kurjategija ei tunnistanud, e h k temalt k ü l l päriti. Lumi ei sulanud, e t k ü l l päike paistis. Küll sadas lund ja rahet, s i i s g i pidi ta minema. Greeklane Demosthenes ei olnud kirjamees, w a i d oli osaw kõnemees.

5. Tingiwad lisalaused.

§ 204. Tingiwad laused sünnitatakse sõnadega „kui —, siis“ wõi ka „—, muidu“ nõnda, et komma sõnale „siis“ wõi „muidu“ ette pandakse. Elawas kõnes jäetakse sagedasti sõnad „kui, siis“ koguni ära. Näitused:

Kui töö lõpeb, siis on ka leib otsas (wana-sõna). Kui laps saab, miks ta nutab, siis ta enam ei nuta (w.-s.) Kui Jumal on ameti andnud, siis annab ta ka mõistust. (Kui) annab Jumal wõõraid, (siis) annab ta ka wõõraste wara (w.-s.). (Kui) annad lapsele hirmu, (siis) anna ka armu (w.-s). Tule warsti, muidu lähen üksi. Anna hääga, muidu wõtab wägisi. Ma pidin ise külasse minema, muidu ma ei oleks temaga kokku saanud.

Neis näitustes on pää-lause see, mis sõnaga „siis“ algab, kuna „muidu“ sõnaga ütlustes pää-lausel tingiwat sõna ei ole.

§ 205. Sagedasti sünnib ka seda, et tingiwas lauses päälause lisalause ette pandakse. Näitused:

Siis on leib otsas, kui töö on lõpnud. Siis laps enam ei nutu, kui ta saab, mida ta tahab. Siis ei ole kurjategusid, kui haridus ja häädus ning wooruS kõrgel järjel (on).

§ 206. Ka seda juhtub kirjutades, et tingiw lisalause pää-lause keskele tuleb. Niisugusel puhul on ka lisalause kahe komma läbi päälausest lahutatud. Näitused:

Siis, kui töö lõpnud, on ka leib otsas. Siis, kui wihma sajab, ei ole wõimalik wilja koristada. Siis, kui mets haljendab ja linnud laulawad, on ilus jalutada.

6. Põhjendawad lisalaused.

§ 207. Põhjendawad laused sünniwad põhjendawate side-sõnade „sest, sest et, nõnda siis, selle pärast, selle pärast et, et, nii siis, seega“ abil nõnda, et nende sidesõnade ette, millega lisa-laused algawad, ikka komma pandakse. Näitused:

Õige mees ei karda, sest ta teeb õigust ja räägib tõtt. Ma mõtlen, nõnda siis olen. Tema käsi ei ulatanud puu otsa, sest et ta lühike mees oli. Mihkel hoidis end Mardist eemale selle pärast, et Mart ikka pahu sõnu talle ütles.

Hommikul sadas wihma, s e l l e p ä r a st oli wähe rahwast wäljas tänawal. Kurjategija sai nuhtlust, e t ta oli warastanud. Poiss sai naha pääle, e t ta kõrtsis oli olnud. Üks tohter oli haige juurde tulnud, n i i s i i s ei olnud enam teist arsti waja. Maja uks on lahti, s e e g a on keegi majas.

Sidesõnaste lisalausete ühendamine.

§ 208. Kõigi lisalausete külge, mis sidesõnade abil on sünnitatud, on wõimalik weel teisi sidesõnadega lisalauseid liita, mis komma läbi endistest lahutatud on. Näituseks:

1) a. Sihilised lisalaused küsiwatega:

Ta ütles minule, e t ta ei olla kuulnud, k a s naaber tuleb.

b. Sihilised lisalaused teisendawatega:

Minu sõber kinnitas, e t temal selle asjaga tegemist ei ole, a g a ikka kutsutakse teda sinna juurde.

d. Sihilised lisalaused wõrdlewatega:

Usin teab, e t kasulikum on hoolsasti õppida, k u i laiselda.

e. Sihilised lisalaused tingiwatega:

Kewadel märkame, et ilm on ilus, kui wäljas seisame.

g. Sihilised lisalaused põhjendawatega:

Jumal näitab, e t looduses suured jõuud tegewad on, s e st tema on jõuud loodusesse pannud.

2) a. Küsiwad lisalaused sihilistega:

Ta küsis minult, k a s ma nii ei teeks, e t ma teist maanteed mööda sõidaksin.

b. Küsiwad lisalaused teisendawatega:

Peremees mõtles, e k s poiss olla selle teo teinud, a g a lugu ei olnud nii.

d. Küsiwad lisalaused wõrdlewatega:

Kooliõpetaja küsis, k a s parem on kooli tulla, k u i kodus õppida.

e. Küsiwad lisalaused tingiwatega:

Mees küsis, k a s sest wiga oleks, k ui t a metsa ära raiuks.

g. Küsiwad lisalaused põhjendawatega:

Sõber päris, k a s ma haige olen, s e st mu nägu oli kahwatu.

3) a. Teisendawad lisalaused sihilistega:

Kooliõpetaja noomis poissi, aga poiss ei parandanud nii meelt, et teda tubliks õppijaks oleks wõidud nimetada.

b. Teisendawad lisalaused küsiwatega:

Mõnigi lubab midagi, ehk ta küll ei ole mõtelnud, kas ta ka lubamist jõuab täita. Hää süda awitab, kui ta ka ei tea, kas ta ial selle eest midagi wõi tänugi saab.

d. Teisendawad lisalaused tingiwatega:

Linnud laulsiwad, ja lilled õitsiwad, siisgi nad ei trööstinud kurwastaja meelt, kui leinasõnum seda surus. Kewadel tulewad linnud, aga sügisel lähewad nad ära, kui külm tuleb.

e. Teisendawad lisalaused põhjendawatega:

Kohtus mõistetakse õigust, kuid ka kohtud wõiwad eksida, sest kohtumõistjad on nõdrad inimesed.

4) a. Wõrdlewad lisalaused sihilistega.

Tubli mees teeb enam tööd, kui ta kohus teha on, et palka selle eest saaks.

b. Wõrdlewad lisalaused küsiwatega:

Paremini teeb õppija, kui see, kes küsib, kas tarwis on õppida.

d. Wõrdlewad lisalaused teisendawatega:

Kõneleja rääkis kõwema häälega, kus ta seda ial jõudis, siisgi ei kuulnud kaugemal-seisjad.

e. Wõrdlewad lisalaused tingiwatega:

Paremini teeb inimene ette waadata, kui et pärast kahetseb, kui käsi sandisti käib.

g. Wõrdlewad lisalaused põhjendawatega:

Sõbrem mees on awitaja, kui laitja, sest laitus ei wii inimest hädast wälja.

5) a. Tingiwad lisalaused sihilistega:

Siis sajab wihma, kui taewas paksus pilwes end näitab, et ülemist sina ei nähta. Ma tulen, kui sina teed, et kõik hästi sünnib.

b. Tingiwad lisalaused küsiwatega:

Sõber wastab, kui sina küsid, kas ta käsi hästi käib.

d. Tingiwad lisalaused teisendawatega:

Sulane künnab, k u i tal enesel ja hobusel jõudu on, a g a jätab järele, k u i mõlemad wäsinud on.

e. Tingiwad lisalaused põhjendawatega:

Armas on, k u i inimene waest awitab, s e s t heldus on inimesele kauniks ehteks.

6) a. Põhjendawad lisalaused sihilistega:

Teie naaber ei tulnud, s e s t ta ütles, e t tal ei ole aega. Kuningas Aleksander ei kinkinud Diogenesele midagi, s e s t Diogenes ei palunud muud kui seda, e t Aleksander tema waadi sisse päikest laseks paista.

b. Põhjendawad lisalaused küsiwatega:

Kooliaeg on tulnud, s e l l e p ä r a s t waatab ka usin koolilaps, k a s kõik raamatud korras on.

d. Põhjendawad lisalaused teisendawatega:

Wihma sajab, s e l l e p ä r a s t on ilm niiske, k u i d majades on kuiw, s e s t katus hoiab wett eemale. Sõjawägi oli walmis, s e s t waenlane tuli ligemale, a g a ei julgenud lahingut algada.

e. Põhjendawad lisalaused tingiwatega:

Rukkid lõigati, s e s t ilm oli ilus, k u i töö algas. Koolipoiss sai trahwi, s e s t ta ei olnud usin, k u i seda tarwis oli

---

Wäljajäändus.

(Ellipsis. Выпускъ. Elision.)

Wäljajäänduse loomust.

§ 209. Et kõnet hästi elawaks teha, jäetakse Eesti keeles sagedasti üteldus wälja, kui see ajasõna on, kuid ka mõned sidesõnad, sõna „kui" ning asesõnade alalütlew. Niisugust kõnewiisi hüütakse wäljajäänduseks (ellipsis). Järgmistes näitustes on wõimalik neid sõnu, mis klambrites, koguni wälja jätta, ja siis tõusewad wäljajäändused, nimelt nii:

Juhan (andis) hobusele pihta ja (läks) tuhat nelja edasi. Tema jooksis, mina (jooksin) ruttu järele. Meie kõneleme, tema (kõneleb) kohe oma sõnaga wahele. Isa künnab, poeg (hakkab) ruttu ka kündma.

Sidesõnade wäljajäämine.

§ 210. Eesti keel armastab kõnet elustades ka seda, et ta mõned sidesõnad wälja jätab, nagu nimelt sõnad „ja, ning, siis, aga, waid, sest“ ja muud — ilma, et mingit kirjamärki nende asemele pandaks. Näitused:

Kui Jumal elu (ja) terwist annab, (siis) tulen teile. Ajad (ja) päewad läksiwad mööda, (aga) ei ta jõudnud seda teha. Anti süüa (ja) juua, (ning) oldi rõõmsad. Sai luuks (ja) lagedaks, puuks (ja) paljaks.

Ära peksa härga, (sest) härg läheb pekstes hullemaks! Ära kiida iseennast, (waid) lase muud kiita!

Sõna „kui“ wäljajäändus.

§ 211. Sõna „kui“ wõib küsiwates lausetes kõne elawuse sihil puududa. Näitused:

Kui kaugele herra läheb? Kui palju see asi maksab? Kui mitu korda sa sääl olid? Kui kaugel ta käis? Kui kaugelt sa tulid?

Neist küsimustest wõib sõna „kui“ wälja jääda, ja siisgi jääb küsklause ikka oma tähendusesse, nõnda siis:

Kaugele herra läheb? Palju see asi maksab? Midu korda sa sääl olid? Kaugel ta käis? Kaugelt sa tulid?

Asesõnade alalütlew wäljajäändusel.

§ 212. Asesõnade alalütlew jääb kõne lühendusel ja elustusel sagedasti wälja. Näitused:

Mina seisin wäljas, (ja mul oli) *pää paljas*. Laenetes ujus puu-oks, (millel) *marjad küljes* (oliwad). Jüril oli tütar, (kellel oli) *Mari nimi*. Minul on uus kuub, (millel on) *ilusad nööbid ees*.

Terwik.

(Periodus. Періодъ. Periode.)

§ 213. Kui esiti mitu lisalauset ja siis mitu päälauset üheks lausete koguks liidetakse, siis tekkib terwik. Iga lisa- ja

iga päälause taga seisab semikoolon (;), kuna keskpaigas, kus lisa- ja päälausete wahe on, kaksiktäpp ehk koolon (:) seisab. Näituseb:

Kes hoolega on toimetanud ja talitanud; kes auusasti on tööd teinud; kes iga asja juures on usin ja wirk olnud; kes ei ole raisanud, waid on kokku hoidnud ja kogunud; kes liig suuri õnnetusi ei ole kannatanud ega oma waenlaste läbi kahju saanud; kelle waew on wilja kandnud ja kelle wäljatulek midagi andnud: see wõib loota, et ta wanad päewad mureta on; see wõib oma hoolest ja usinusest elu kergitust saada; see wõib külwatud wilja lõigata; see wõib rahulisest elu õhtul wiimast otsa oodata.

Kui linnud laulawad; kui lilled lõhkawad; kui õhud õõtsuwad; kui ju ilu täidab ilmamaad; kui on haljus jälle uus; kui ju punga paisub puus; kui kadund kaledus; kui on rõõmuks saanud haledus: siis ka ärkab armastus; siis on tundel sõnad suus; siis on kõlamist keelel; siis on magusust meelel.

Kui lilled haljendawad, mis magan'd lume all; kui puud, mis õisi a'awad, kel' lehed lehkawal, mis soowil suwe oot'siwad, ja koormast pääs'da lootsiwad, mis talwe külm neil tein'd, mis nüüd kord mööda läin'd, et kaunil kewadel nad enam haljusel; kui puud, mis õisi annawad, ja wilja wiimaks kannawad ja seisawad kindlast' kandude pääl, ei lange, ei kõigu tormides sääl: nii kosu ja edene jõudsasti sa, mu kallis eestlaste maa, ja seisa, õitse, haljenda ja kanna wilja ka!

Tähendus. Eesti keeles on terwikute sünnitamist harwa tarwis, sest et keel ennemini lihtlabaseid ja lühikesi lauseid nõuab.

Trükiwead,

mis enne raamatu tarwitamist ära parandada tulewad:

Lehekülg	1,	§ 1 all on T h ä e n d u s,	peab	T ä h e n d u s	olema.
"	10	on Üteldus arwusõna § 20,	"	§ 21	"
"	22	" § 48 päälkirjas sihitusena	"	sihitusena	"
"	28	" § 62 päälkirjas omaduse-sõuana	"	omaduse-sõnana	"
"	29	" § 64 3 reas täidad	"	täidab	"
"	29	" § 65 järel järgmine § 46	"	§ 66	"
"	31	" § 72 wiimne nummer § 89	"	§ 91	"
"	53	" § 153 päälkirjas 7 h	"	8 h	"
"	54	" § 157 päälkirjas 8	"	9	"
"	57	" § 160 päälkirjas 9	"	10	"
"	59	" § 161 päälkirjas 10	"	11	"

Trükkides on § 79 päälkirjaga kogemata just seesama sattunud, mis § 80. Aga § 79-l peab järgmine sisu olema, mis sinna kohta palume seada, ehk üle kleebida, nimelt:

Määrus üteldusele omadusesõnana ja osastawana mitmekordselt.

§ 79. Kui määrus üteldusele mitmekordne on, siis tuleb iga määruse wahele komma ja wiimse kahe määruse wahele sidesõna „ja, wõi, ehk" jne. Näitused:

Inimene on m õ i s t l i k, m õ t l e j a, t a r k ja õ p p i w olemus. Mets on h a l j a s, i l u s, k a u n i s ja l e h k a w koht. Mõisnik oli s u u r t s u g u, k õ r g e t t õ u g u ja u h k e t i s e l a a d i mees.